

HOMO!

Onderzoek naar de
houding van de
Nederlandse bevolking
ten opzichte van
homoseksualiteit
1967-1997

Kim van den Berg
S0802115

Onder begeleiding van:
Drs. Onno Boonstra
Juni 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: historisch kader en houding van instituties	4
1.1 Beknopte geschiedenis van homoseksualiteit tot 1945	4
1.2 Het COC	6
1.3 (Omgang met) homoseksualiteit vanaf 1970	8
Hoofdstuk 2: Stand van zaken wetenschappelijk onderzoek	10
2.1 Wetenschappelijk onderzoek	10
2.2 De Verenigde Staten	10
2.3 Groot-Brittannië	14
2.4 Nederland	16
Hoofdstuk 3: Hypothese	21
Hoofdstuk 4: Methode	23
4.1 Gebruikte enquêtes	23
4.2 SPSS	25
4.3 Achtergrondvariabelen	25
Hoofdstuk 5: Analyse	27
5.1 Algemene houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit	28
5.1.1 <i>Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden</i>	28
5.1.2 <i>Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?</i>	39
5.2 Geslacht	30
5.2.1 <i>Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden</i>	30
5.2.2 <i>Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?</i>	31
5.3 Leeftijd	32
5.3.1 <i>Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden</i>	33
5.3.2 <i>Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?</i>	34
5.4 Opleiding	34
5.4.1 <i>Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden</i>	35
5.4.2 <i>Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?</i>	

5.5 Religie	36
5.5.1 <i>Homosexuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden</i>	37
5.5.2 <i>Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?</i>	38
Hoofdstuk 6: Conclusie	42
Tot slot	45
Literatuurlijst	46

Inleiding

In 2013 schokte de Russische president Poetin de wereld met zijn plotsklaps aangenomen wet tegen homopropaganda.¹ Nog schokkender waren de beelden die begin 2015 in de media verschenen, waarop leden van de islamitische beweging IS te zien zijn terwijl zij een aantal homo's van een flat gooien en stenigen.² In de westerse wereld konden maar weinig mensen begrijpen waarom liefde zo'n groot probleem leek te zijn. Toch werden nog niet zo lang geleden ook in Nederland tussen de jaren 1930 en 1950 homoseksuelen gecastreerd om hen van hun homoseksualiteit te genezen.³

Inmiddels is het tij in Nederland gekeerd. Sinds de jaren 60 en 70 is er steeds meer aandacht voor het 'gewone' aan homoseksualiteit. Ook wordt homoseksualiteit in steeds meer landen niet langer als ziekte of zonde gezien, en steeds vaker krijgen homoseksuelen dezelfde rechten als heteroseksuelen toebedeeld. Een andere geaardheid lijkt in onze maatschappij niet meer zo'n probleem te zijn. Dit rooskleurige beeld verandert wanneer gekeken wordt naar een recent onderzoek, waaruit blijkt dat

HOMO!

het meest gebruikte scheldwoord op middelbare scholen is.⁴ Dat zijn dezelfde scholen waar sinds 2012 voorlichting over seksuele diversiteit verplicht is.⁵ Voorlichting is verplicht gesteld om zichtbaarheid te creëren voor een minderheidsgroep die al eeuwen vervolgd en gediscrimineerd wordt, in de hoop dat de acceptatie van homoseksualiteit zal verbeteren. In de hoop dat homoseksuelen in Nederland niet meer bang hoeven te zijn voor nadelige consequenties omdat zij uitkomen voor hun geaardheid.

De Nederlandse overheid heeft lang gediscussieerd over de vraag of deze voorlichtingen verplicht zouden moeten worden. Men vroeg zich af of het dan echt zó slecht gesteld was met de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksuelen, dat hier verplichte voorlichting over gegeven moest worden. Om antwoord te kunnen geven op deze vraag werd niet alleen gekeken naar de gevoelens van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) leerlingen in het middelbare onderwijs, maar ook naar de manier waarop omgegaan werd met homoseksuele leerkrachten binnen dit middelbare onderwijs. Ook werd gebruik gemaakt van enquêtes die het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) bijna ieder jaar houdt. Al sinds de jaren 60 van de twintigste eeuw worden in deze enquêtes vragen met betrekking tot de acceptatie van homoseksualiteit verwerkt, waardoor onderzocht kan worden of en in hoeverre de houding van de Nederlandse bevolking verandert ten aanzien van homoseksuelen. Zijn Nederlanders wel zo tolerant als zich voordoen wanneer het op homoseksualiteit aankomt?

¹ <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/sociaal/113288-anti-homowetgeving-rusland.html> (geraadpleegd 4-6-2015).

² <http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/3799285/2014/11/27/Fatale-steniging-homo-s-in-Syrie-door-IS.dhtml> (geraadpleegd 4-6-2015).

³ H. Oosterhuis, 'Treatment as punishment: Forensic psychiatry in The Netherlands (1870-2005)' in: *International Journal of Law and Psychiatry* 27 (2014).

⁴ <http://www.wing.nl/2014/09/homo-favoriete-scheldwoord-op-school/> (geraadpleegd 30-3-2015).

⁵ <http://www.coc.nl/jong-school/inspectie-gaat-toezien-op-verplichte-voorlichting> (geraadpleegd 30-3-2015).

Hoofdstuk 1: historisch kader en houding van instituties

De geschiedenis van homoseksualiteit tussen 1945 en het heden heeft veelal te maken met de manier waarop kerk, staat en homobeweging zich in de maatschappij gedragen. Dit onderzoek richt zich op deze geschiedenis. Om te begrijpen hoe de positie van homoseksuelen in de maatschappij tot stand is gekomen, volgt echter eerst een beknopte geschiedenis van homoseksualiteit tot 1945. Dit om duidelijk te kunnen maken hoe de discriminatie, tolerantie en acceptatie van homoseksuelen door de eeuwen heen verlopen is. Deze geschiedenis is immers vanaf de jaren 60 vaak aangehaald voor het verkrijgen van gelijke rechten voor homoseksuelen.

Na deze beknopte geschiedenis volgt een korte historische uiteenzetting van de meest prominente homobelangenorganisatie in Nederland: het COC. De veranderingen in hun standpunten en houding/zichtbaarheid naar buiten toe zouden heel goed hun weerslag gehad kunnen hebben op zowel het handelen van de overheid als de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksuelen. Wanneer in dit onderzoek gesproken wordt over homoseksualiteit en homoseksuelen, worden hier zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen mee bedoeld.

1.1 Beknopte geschiedenis van homoseksualiteit tot 1945

Homoseksualiteit bestaat al zolang als de mensheid op deze aarde rondloopt. Misschien zelfs al wel langer, nu er aanwijzingen zijn dat ook dieren homoseksueel kunnen zijn.⁶ Door de eeuwen heen is de manier waarop naar homoseksualiteit gekeken werd vaak veranderd. Zo accepteerden de Grieken en Romeinen homoseksuele handelingen tot op zekere hoogte. Vaak werden seksuele handelingen tussen mannen gezien als deel van hun opvoeding. Een jongen zou op deze manier man worden.⁷ Na de opkomst van het christendom was acceptatie van homoseksualiteit echter ver te zoeken. De laatste eeuwen van het Romeinse Rijk zijn wat de acceptatie van homoseksualiteit betreft dan ook niet te vergelijken met de eeuwen ervoor. Men sprak binnen de christelijke leer over alle soorten seksualiteit die niet op voortplanting gericht waren als iets tegennatuurlijks. Homoseksualiteit werd dan ook gezien als iets dat in ging tegen de huwelijkse waarden die het christendom zo hoog in het vaandel heeft staan.⁸ De term sodomie, die gehanteerd werd voor seksuele handelingen die niet binnen het huwelijk pasten en niet op voortplanting gericht waren, kwam rond de zesde eeuw op. Het begrip werd afgeleid uit het Bijbelse verhaal van de steden Sodom en Gomorra, waar onnoemelijke zonden tegen de zeden zouden zijn begaan.⁹ Gedurende de Middeleeuwen werd de invloed van het christendom en daarmee de afkeer van homoseksuele handelingen alleen maar groter.

Hoewel homoseksualiteit eeuwenlang niet geaccepteerd werd, was het niet altijd strafbaar. In de periode dat het kerkelijk recht zegevierde in vrijwel alle landen van (West-)Europa was een zonde tevens een misdrijf. Sodomie werd echter pas in de twaalfde eeuw strafbaar gesteld.¹⁰ Over de vervolging van sodomieten is – op enkele veroordelingen na – vrijwel niets bekend. Er wordt aangenomen dat ketters, heksen en sodomieten met elkaar in verband werden gebracht, omdat al

⁶ <http://nieuws-uitgelicht.infonu.nl/dier-en-natuur/13451-homoseksualiteit-bij-dieren.html> (geraadpleegd 4-6-2015).

⁷ R. Aldrich, *Van alle tijden, in alle culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* (Amsterdam 2006) 30-31.

⁸ Aldrich, *Van alle tijden, in alle culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* 59.

⁹ D.J. Noordam, *Risikante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995) 23, 26.

¹⁰ R. Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Meppel 1982) 40.

deze groepen zich aan duivelse zonden schuldig zouden hebben gemaakt.¹¹ Pas tijdens de inquisitie (ca. 1400-1700, met een piek rond 1600) zouden deze groepen stelselmatig vervolgd en veroordeeld worden.¹² Toch zijn er tot 1730 in de Republiek maar ongeveer honderd strafzaken tegen sodomie bekend.¹³ Dit veranderde in de periode 1730-1733, toen er een heksenjacht naar sodomieten werd uitgeroepen.¹⁴ Dit lijkt niet alleen te maken te hebben met het zoeken naar zondebokken in een periode van tanende welvaart in de Republiek, maar ook met het ontstaan van een sodomitische subcultuur.¹⁵ Deze subcultuur lijkt tevens het begin te zijn voor het ontwikkelen van een eigen identiteit die we nu een homoseksuele identiteit zouden noemen. Deze identiteit sloot niet aan bij de verschillende andere elementen die met sodomie werden geassocieerd, zoals bestialiteit en pedofilie. Vanuit het ontstaan van een homoseksuele identiteit konden bepaalde typische eigenschappen aan homoseksuelen worden toegeschreven.¹⁶ Veelal lag hierbij de nadruk op het vrouwelijke van homomannen en op het mannelijke van lesbische vrouwen, al hadden de termen 'homoseksueel' en 'lesbienne' hun intrede nog niet gedaan.

Na de genoemde periode van heftige vervolgingen kreeg men door dat sodomie niet zo makkelijk te bewijzen was, en bovendien steeds vaker werd gebruikt als chantagemiddel in met name politieke kringen.¹⁷ Ondanks deze realisatie zou sodomie tot 1811 strafbaar blijven.¹⁸ Dit had niets te maken met een tolerantere houding ten opzichte van sodomie, maar met het instellen van een nieuw Wetboek van Strafrecht.¹⁹ Onder invloed van de Verlichting werden kerk en staat steeds meer gescheiden en werd het tijd dat ook zonde en misdrijf niet langer gelijkgesteld werden.²⁰ In Frankrijk werden hiervoor de eerste stappen gezet, waarna steeds meer Europese landen de opzet van de Franse wetten overnamen. Met de inlijving van Nederland bij Frankrijk door Napoleon kwamen deze vernieuwde wetten ook in Nederland terecht.²¹

Zoals gezegd vond er een verschuiving plaats van het brede begrip 'sodomie' naar een specifiekere homoseksuele identiteit. Toch waren het niet de homoseksuelen zelf die deze seksuele voorkeur bekendheid gaven. Vanaf het einde van de negentiende eeuw probeerde men op een neutrale en wetenschappelijke manier over sodomie te gaan spreken. Sodomie was immers een verzamelterm voor personen die verschillende soorten seks bedreven die niet tot voortplanting leidde. Doordat er zoveel verschillende soorten seksuele gerichtheid bestonden, spraken wetenschappers (vooral doktoren en psychiaters) bij seksuele gerichtheid tussen mensen van hetzelfde geslacht liever over uraniërs of uranisme.²² Verschillende (met name Duitse) psychiaters en doktoren gingen zich eind negentiende eeuw bezighouden met het aantonen van de verschillende vormen van seksualiteit en het al dan niet aangeboren zijn daarvan. De belangrijkste psychiaters waren Richard von Krafft-Ebing, Havelock Ellis en Magnus Hirschfeld. Hun categorisering van de verschillende soorten seksualiteit moest aantonen dat homoseksualiteit iets lichamelijks was, en daarmee niet iets waar men voor kon kiezen. Op deze manier probeerden deze psychiaters zich te

¹¹ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 43-44.

¹² Idem 48-49.

¹³ G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 28.

¹⁴ Noordam, *Riskante relaties* 270.

¹⁵ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 53.

¹⁶ Hekma, *Homoseksualiteit* 32.

¹⁷ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 56.

¹⁸ Idem 76.

¹⁹ Oosterhuis, 'Treatment as punishment' 38.

²⁰ Hekma, *Homoseksualiteit* 33.

²¹ Idem 35.

²² Idem 37. Ter extra info: http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article_content&wdb=WNT&id=M072755 (geraadpleegd 14-6-2015).

verzetten tegen de strafbaarstelling van tegennatuurlijke ontucht (sodomie).²³ Vanaf de eeuwwisseling werd de term homoseksualiteit, zoals Krafft-Ebing deze introduceerde, steeds meer gebruikt.²⁴ Als homoseksualiteit iets biologisch was, dan kon het niet langer als zondig gezien worden. Vanaf dat moment werd homoseksualiteit echter als een ziekte gekenmerkt. Acceptatie was hiermee nog niet bereikt, maar wel een vooruitgang. Een ziekte kon immers niet strafbaar gesteld worden.

Niets bleek echter minder waar toen in 1911 het artikel 248-bis in het Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd. De katholieke minister Regout was van mening dat minderjarigen moesten worden beschermd tegen homoseksuele ontucht, omdat zij anders van het juiste (heteroseksuele) pad zouden raken.²⁵ Artikel 248-bis Sr. luidde dan ook als volgt: “*De meerderjarige, die met een minderjarige van hetzelfde geslacht, wiens minderjarigheid hij kent of redelijkerwijs moet vermoeden, ontucht pleegt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar.*”

Opmerkelijk was de leeftijdsgrens van seksueel contact. Voor heteroseksuelen lag deze grens bij 16 jaar, terwijl deze voor homoseksuelen bij 21 jaar lag. In tegenstelling tot andere Europese landen was deze wet niet alleen gericht tegen homoseksuele mannen, maar ook tegen vrouwen. De invoering van het wetsartikel leidde er daardoor toe dat homoseksuele mannen en vrouwen dichter tot elkaar kwamen en zo kon de eerste Nederlandse homo-emancipatiebeweging opgericht worden: het NWHK (de Nederlandsche Afdeeling van het Wissenschaftlich Humanitäres Komitee).²⁶ Zij zouden zich tot de komst van de Duitse bezetter bezighouden met de rechten van homoseksuelen. Deze bezetter zorgde ervoor dat ook homoseksuele handelingen tussen volwassenen strafbaar werden. Deze Verordening ter bestrijding van tegennatuurlijke ontucht (VO 81/40) was alleen gericht tegen mannen.²⁷

1.2 Het COC

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde er buitengewoon veel. Op het gebied van de homo-emancipatie was met name de invloed van het COC van groot belang. De homobelangenorganisatie COC (officieel *Federatie van Nederlandse Verenigingen tot Integratie van Homoseksualiteit COC Nederland*) zoals wij deze nu kennen, werd in 1946 opgericht als de *Shakespeareclub*. Deze Shakespeareclub bestond uit lezers van het blad *Levensrecht*, dat zich richtte op de homoseksueel. Hoewel de vereniging niet verboden was, kon de overheid wegens artikel 248-bis genoeg mogelijkheden vinden om de Shakespeareclub te controleren.²⁸ Dit gebeurde dan ook vanaf de allereerste bijeenkomst.²⁹ Er werd meermaals geprobeerd het *Levensrecht* te verbieden en in 1948 is er zelfs even sprake van dat alle homoseksuele handelingen verboden zouden worden.^{30,31} Vanaf het moment van oprichting houdt de Shakespeareclub zich niet alleen bezig met het organiseren van sociale activiteiten voor de leden, maar probeert ook de ‘zedelijkheidswet van minister Regout’, ofwel artikel 248-bis, afgeschaft te krijgen. Dit viel echter niet mee door de repressieve tolerantie vanuit de overheid. Deze repressieve tolerantie bestond eruit dat de overheid de vereniging toestond om de leden en de georganiseerde activiteiten beter in het oog te kunnen houden. Wanneer de

²³ Hekma, *Homoseksualiteit* 38.

²⁴ R. von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (1886).

²⁵ P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996) 157, 163.

²⁶ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 77.

²⁷ Hekma, *Homoseksualiteit* 96.

²⁸ J.W. Duyvendak (red.), *De verzuiling van de homobeweging* (Amsterdam 1994) 42.

²⁹ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 139.

³⁰ Idem 140.

³¹ Duyvendak, *De verzuiling van de homobeweging* 42.

vereniging verboden zou worden, zou deze controle van de leden en hun activiteiten niet meer mogelijk zijn.³² Toch was de Shakespeareclub door alle overheidsmaatregelen gedwongen om onopvallend te werk te gaan.

In 1949 veranderde de vereniging haar naam in *Cultuur- en Ontspannings Centrum (C.O.C.)*.³³ Ook legde het bestuur steeds meer contacten met vertegenwoordigers van kerken, de (geestelijke) gezondheidszorg en de media. Op die manier probeerde het C.O.C. homoseksualiteit buiten de eigen kring onder de aandacht te brengen.³⁴ In het verzuilde Nederland van de jaren 50 kende het C.O.C. vele katholieke en protestante leden. De gelovige leden hadden vaak moeite met hun eigen homoseksualiteit door de negatieve houding van de kerken. Zij zagen dan ook graag een verandering in deze houding, zodat religie en geaardheid beter te verenigen waren.³⁵ Om die reden legde het C.O.C. contact met zowel de katholieke als protestantse kerkelijke instanties. Deze instanties zagen in dat hulp aan gelovige homoseksuelen noodzakelijk was. Tijdens een katholiek congres in 1953 werd dan ook gesteld dat alleen homoseksueel gedrag en niet de homoseksuele mens veroordeeld werd.³⁶ Dit sloot gedeeltelijk aan bij de houding van het C.O.C., die de 'zo gezond mogelijke aanpassing van de homofiele mens aan zijn geaardheid en de situatie waarin hij leeft' propageerde.³⁷ Samenvattend kan worden gesteld dat de homoseksuele in de jaren 50 zich moest verstoppen, terwijl hij zich begin jaren 60 zoveel mogelijk aan moest passen aan de heteroseksuele samenleving.³⁸

Het roer leek echter om te gaan in de periode 1962-1968. In deze overgangstijd bleek homoseksualiteit steeds meer bespreekbaar te zijn geworden. In religieuze en psychologische kringen werd inmiddels gesproken over de 'medemenselijkheid' van homoseksuelen.³⁹ Van belang voor deze maatschappelijke ontwikkeling was de seksuele revolutie. Tijdens deze revolutie werd seksualiteit steeds beter bespreekbaar. Seks werd steeds meer iets voor plezier in plaats van reproductie. De komst van anticonceptiemiddelen en de daarmee gepaard gaande verandering in het denken over seks en seksualiteit maakte dat de vrouwenemancipatiebeweging steeds steviger voet aan de grond kreeg.⁴⁰ Deze ontwikkeling stimuleerde homoseksuelen om ook voor hun rechten op te komen. De seksuele revolutie gaf het C.O.C. dan ook de mogelijkheid om zich meer te richten op integratie van homoseksualiteit en aan te tonen dat ook homoseksuelen respectabele burgers waren. Omdat openlijker over homoseksualiteit gesproken kon worden, leidde deze wijziging in de houding van het C.O.C. tevens tot een naamswijziging. Vanaf 1964 zou de vereniging de 'Nederlandse Vereniging van Homofielen COC' (afgekort COC) gaan heten.⁴¹

Nu het COC steeds meer op gelijke rechten voor homoseksuelen aandrong, werden tevens de eerste pogingen tot het verkrijgen van Koninklijke Goedkeuring voor de vereniging gedaan. Deze Koninklijke Goedkeuring zou namelijk inhouden dat het COC rechtspersoonlijkheid kreeg en daarmee dezelfde rechten en plichten als een natuurlijk persoon verkreeg.^{42,43} Juridisch gezien zou de

³² Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 140.

³³ Idem 151.

³⁴ Duyvendak, *De verzuiling van de homobeweging* 43.

³⁵ Oosterhuis, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970* (Amsterdam 1992) 137.

³⁶ Oosterhuis, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland* 138

³⁷ Idem 137.

³⁸ Hekma, *Homoseksualiteit* 118.

³⁹ Duyvendak, *De verzuiling van de homobeweging* 43.

⁴⁰ Hekma, *Homoseksualiteit* 120.

⁴¹ Duyvendak, *De verzuiling van de homobeweging* 43.

⁴² <http://jw.juridischwoordenboek.com/contentDefinition.asp?termRechtsgebiedId=1009398> (geraadpleegd op 15-4-2015).

⁴³ <http://www.wetrecht.nl/rechtspersoon/> (geraadpleegd op 15-4-2015).

vereniging daarmee veel sterker komen te staan. De pogingen in 1961 en 1967 werden echter afgewezen.⁴⁴ Door deze afwijzingen werd echter de discussie over de legaliteit van homoseksualiteit en daarmee de weerstand tegen artikel 248-bis weer aangewakkerd. De eerste demonstratie voor de afschaffing van 248-bis vond plaats in 1969. Toch zou het nog tot 1971 duren voordat dit artikel afgeschaft werd en werd de Koninklijke Goedkeuring pas verkregen in 1973.⁴⁵

Terwijl het COC voor al deze positieve ontwikkelingen leek te zorgen, kwam er in de periode 1968-1971 kritiek vanuit andere delen van de homobeweging. Onder andere de Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit veroordeelden de voorzichtige houding van het COC, waarbinnen nog altijd werd gehamerd op aanpassing van de homoseksueel aan een heteroseksuele maatschappij.⁴⁶ Het bleek inmiddels niet meer alleen het COC te zijn dat voor maatschappelijke veranderingen ten opzichte van homoseksualiteit zorgde.

Vanaf 1971 verwerkte het COC de geleverde kritiek in haar nieuwe beleid.⁴⁷ Met dit nieuwe beleid ging wederom een naamsverandering gepaard. Voortaan zou het COC de Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit COC gaan heten.⁴⁸ De vereniging werd steeds minder voorzichtig en trad meer in de openbaarheid.⁴⁹ De nadruk kwam te liggen op het normale van homoseksualiteit en daarmee op integratie van de homoseksueel in de samenleving.⁵⁰

1.3 (Omgang met) homoseksualiteit vanaf 1970

Sinds de jaren 70 werkten COC en overheid steeds meer samen om tot gelijke rechten voor homoseksuelen te komen. Hoewel dit in het begin van de jaren 70 nog niet duidelijk te merken was, werd het COC dankzij de Koninklijke Goedkeuring een vereniging om rekening mee te houden. 1973 was niet alleen het jaar waarin deze Koninklijke Goedkeuring verleend werd, maar ook het jaar waarin homoseksualiteit niet langer reden was om afgewezen te worden voor de dienstplicht.⁵¹ Internationaal gezien was 1973 ook het jaar waarin homoseksualiteit uit de DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) verwijderd werd. Hierdoor werd homoseksualiteit officieel niet langer als een psychische stoornis aangemerkt.

De Nederlandse overheid bleek pas echt mee te werken aan homo-emancipatie door in 1977 het voorstel van een Wet Gelijke Behandeling in te dienen.⁵² Deze wet moest discriminatie op grond van geslacht, etniciteit en seksuele voorkeur verbieden. Met name dit laatste punt riep veel weerstand op, onder andere binnen de confessionele partijen. De daadwerkelijke wet werd dan ook pas in 1993/1994 ingevoerd.⁵³ In de Wet Gelijke Behandeling werd homoseksualiteit voorgesteld als een 'enkel feit'; alleen de seksuele voorkeur doet ertoe en daarop mocht niet gediscrimineerd worden. De bijkomende gedragingen bij de homoseksuele voorkeur moesten echter privé blijven. Hiermee wordt bedoeld dat men niet te zichtbaar homoseksueel mocht zijn. Er mocht niet gesproken worden over de eigen gaardheid, noch op een andere manier uitgedragen worden dat men homoseksueel zou zijn. Indien dit toch gebeurde beschermde de Wet de betrokken persoon niet, en

⁴⁴ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 173.

⁴⁵ Hekma, *Homoseksualiteit* 119.

⁴⁶ Duyvendak, *De verzuiling van de homobeweging* 43, 44.

⁴⁷ Idem 43.

⁴⁸ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 225.

⁴⁹ Hekma, *Homoseksualiteit* 115.

⁵⁰ Idem 130.

⁵¹ Idem 116.

⁵² Idem 160.

⁵³ S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2010) 25.

kon deze alsnog ontslagen worden. Deze ‘enkele-feit-constructie’ werd pas in 2015 uit de Wet verwijderd.

Het optimisme over de homo-emancipatie dat sinds de jaren 70 bestond, brokkelde tijdens de aids crisis snel af. Na gewelddadige rellen tegen homoseksuelen tijdens de Roze Zaterdag van 1982 besloot de overheid meer te investeren in homo-emancipatie.⁵⁴ Het COC werd hierin meegenomen. Tijdens het uitbreken van de aidsepidemie werkten overheid en COC nauw samen. Niet alleen preventie van besmetting, maar ook de zorg voor zieken en nabestaanden stond voor zowel overheid als COC hoog op de prioriteitenlijst.⁵⁵

De uitbraak van aids was niet positief voor het beeld dat vele Nederlanders van homoseksuelen hadden, maar de daaropvolgende media-aandacht kwam de emancipatie wel ten goede. Televisieprogramma’s en -series maakten steeds vaker gebruik van openlijk homoseksuele presentatoren of voegden homoseksuele karakters toe.⁵⁶ Onder andere deze ontwikkeling zorgde ervoor dat homoseksualiteit in de jaren 90 steeds normaler werd gevonden.

Na de eerste fase van homo-emancipatie, die een eind maakte aan de strafbaarstelling van homoseksuele handelingen, en de tweede fase, waarin gepleit werd voor gelijke rechten voor homoseksuelen, is het inmiddels tijd voor de derde fase, waarin gestreefd wordt naar sociale acceptatie. Toen de overheid eenmaal meewerkte aan de homo-emancipatie ging de acceptatie van homoseksuelen ook wettelijk gezien met sprongen vooruit. De eerder genoemde Wet Gelijke Behandeling was hier een eerste voorbeeld van. In 1997 volgde het geregistreerd partnerschap, dat bij de instelling ervan niet alleen voor heterostellen maar ook voor homostellen mogelijk was.⁵⁷ Deze wettelijke erkenning is vergelijkbaar met het huwelijk, dat pas in 2001 opengesteld werd voor paren van hetzelfde geslacht.⁵⁸ Voor velen leek dit het de voltooiing van de homo-emancipatie. De discussie over homoseksualiteit richtte zich steeds meer op de herkomst hiervan.

Al sinds 1849 werd onderzoek gedaan naar het ontstaan van homoseksualiteit.⁵⁹ Dick Swaab voegde hier in de jaren 80 onderzoek naar de hersenen van homoseksuelen aan toe, waaruit zou blijken dat hormoonwaarden de hersenen beïnvloeden en daardoor voor een homoseksuele voorkeur zou zorgen. Ook onderzoek naar een ‘homogen’ past in het nieuwe denken dat al het menselijke gedrag biologisch te verklaren valt.⁶⁰ De insteek dat homoseksualiteit aangeboren is pleit voor gelijkwaardige behandeling van homoseksuelen. Wettelijk gezien was dit echter nog altijd niet vastgelegd.

In 2014 bleek uit de aangenomen wet die het meouderschap voor lesbiennes regelde, dat nog steeds niet alles voor homoseksuelen hetzelfde geregeld is als voor heteroseksuelen.⁶¹ Dit meouderschap houdt in dat de moeder die het kind niet gedragen heeft, toch automatisch moeder is. Voorheen was hier een ingewikkelde adoptieprocedure voor nodig, die voor homomannen die via een draagmoeder een kind krijgen nog altijd geldt. Ook de ontdekking dat ‘homo’ nog altijd het meest gebruikte scheldwoord op scholen is, lijkt erop te wijzen dat de emancipatie toch niet helemaal voltooid is.

⁵⁴ Hekma, *Homoseksualiteit* 133.

⁵⁵ Idem 131.

⁵⁶ Idem 157.

⁵⁷ Keuzenkamp, *Steeds gewoner, nooit gewoon* 25.

⁵⁸ <http://www.thepperfectwedding.nl/artikelen/190/het-homohuwelijk> (geraadpleegd 4-6-2015).

⁵⁹ Hekma, *Homoseksualiteit* 149.

⁶⁰ Idem 150-152.

⁶¹ <http://www.ouders.nl/artikelen/lesbisch-of-homo-ouderschap> (geraadpleegd 15-4-2015).

Hoofdstuk 2: stand van zaken wetenschappelijk onderzoek

2.1 Wetenschappelijk onderzoek

In het voorgaande hoofdstuk is beschreven hoe de overheid, kerken en homobeweging zich tot elkaar verhielden in de Nederlandse maatschappij. De Nederlandse bevolking, misschien wel de belangrijkste groep als het gaat om acceptatie van homoseksualiteit, werd hierbij niet genoemd. Voor de derde fase van homo-emancipatie (sociale acceptatie) is de bevolking echter van groot belang. Er is dan ook veel onderzoek gedaan naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit.

In Nederland behelst dit onderzoek met name de enquêtes die het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) sinds de jaren 60 vrijwel elk jaar houdt en betrekking hebben op tal van onderwerpen. Hierbij gaat het per enquête over slechts enkele vragen die homoseksualiteit benoemen. Soms worden er echter specifieke enquêtes gehouden met betrekking tot de houding ten opzichte van LHBT'ers in bijvoorbeeld het onderwijs of het leger.⁶²

Omdat de overheid zich steeds meer bezig houdt met de acceptatie van homoseksuelen in de maatschappij, wordt sinds 2006 jaarlijks door het SCP onderzocht hoe het gesteld is met de houding van de bevolking ten opzichte van homo-, bi- en transseksuelen. Soms wordt hierbij gericht naar bepaalde bevolkingsgroepen gekeken, zoals het onderzoek dat in 2010 gedaan werd naar de opinie over homoseksualiteit in protestants Nederland.⁶³ Ook de mening van andere religieuze groepen is onderzocht. Dit laatste onderzoek hing samen met onderzoek naar de meningen over homoseksualiteit onder verschillende etnische groepen.⁶⁴ Het door het SCP geïnitieerde werk 'Gewoon doen'⁶⁵, dat onder redactie van Saskia Keuzenkamp tot stand kwam, blijkt het meest relevant voor dit onderzoek. In deze studie wordt de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland onderzocht. De voorheen genoemde (door het SCP uitgevoerde) onderzoeken zijn in dit werk in mindere mate ook gebruikt.

Niet alleen in Nederland is onderzoek gedaan naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. Met name in de Verenigde Staten en op kleinere schaal in Groot-Brittannië zijn soortgelijke studies verschenen. Veelal werd ook daar door middel van bevolkingsenquêtes geprobeerd een beeld te krijgen van de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit.

2.2. De Verenigde Staten

Wanneer het onderzoek naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit in de Verenigde Staten bekeken wordt, zijn verschillende soorten onderzoeken te onderscheiden. Niet alleen bestaat hier onderzoek naar de houding van de bevolking zelf, maar ook naar de manier van vraagstelling. Zo heeft Alan Yang onderzoek gedaan naar de houding van de Amerikaanse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1973 en 1994.⁶⁶

Uit zijn onderzoek bleek tussen 1973 en 1991 ongeveer 70% van de bevolking van mening dat seksuele relaties tussen personen van hetzelfde geslacht verkeerd zijn. Ondanks deze mening gelooft

⁶² http://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Acceptatie_van_homoseksualiteit_Homo (geraadpleegd 17-4-2015).

⁶³ D. Bos, *De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (Den Haag 2010).

⁶⁴ W. Huijink, *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. (Den Haag 2014).

⁶⁵ S. Keuzenkamp (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2006).

⁶⁶ A.S. Yang, Attitudes toward homosexuality, in: *The Public Opinion Quarterly* vol. 61, (Oxford 1997) 477-507.

men wel dat homoseksualiteit aangeboren is en niet veranderd kan worden.⁶⁷ Uit de rest van het onderzoek bleken ook veel tegengestelde reacties op homoseksuelen. Zo zou negatief gereageerd worden op een homoseksueel kind, maar wordt steeds positiever gereageerd op homoseksuelen in het algemeen.⁶⁸ Ook wanneer het op homorechten aankomt zijn tegengestelde meningen te zien. Het ontslaan van homoseksuele docenten en discriminatie van homoseksuelen bij het vinden van een huis of baan wordt afgekeurd, maar openstelling van het huwelijk of het adopteren van kinderen door homostellen kan evenmin op goedkeuring rekenen.⁶⁹

Naast de genoemde analyses van de antwoorden die Amerikanen gaven op de vragen over homoseksualiteit, heeft Yang ook de vragen zelf geanalyseerd. Hij stelde een lijst van elf deelgebieden samen, waarbinnen de vragen over homoseksualiteit vallen:

- 1) De aanvaardbaarheid (*acceptability*) en zedelijkheid of deugdzaamheid (*morality*) van homoseksueel gedrag.
- 2) De legaliteit van homoseksueel gedrag. Bijvoorbeeld of homoseksueel gedrag strafbaar zou moeten zijn of niet.
- 3) De oorzaken van homoseksueel gedrag.
- 4) Vertrouwdheid of omgang met openlijk homoseksuele personen.
- 5) De beoordeling van de sociale positie van homoseksuelen. Bijvoorbeeld of homoseksuelen een gelijkwaardige positie in de samenleving hebben.
- 6) De affectieve reacties op homoseksualiteit in de eigen omgeving. Bijvoorbeeld hoe iemand zou reageren op een homoseksueel kind of iemand anders in de omgeving die homoseksueel blijkt te zijn.
- 7) Meninge over de beroepsuitoefening van homoseksuelen. Hierbij gaat het erom of homoseksuelen elk beroep (bijvoorbeeld docent) uit zouden mogen oefenen, waarbij banen in het leger niet meegenomen worden.
- 8) Burgerrechten en –vrijheden voor homoseksuelen. Bijvoorbeeld gelijke rechten bij het vinden van een baan of het kopen van een huis.
- 9) Huwelijk en adoptierechten voor homoseksuelen.
- 10) Meninge over homoseksuelen in het leger.
- 11) Stellingen over aids wanneer zij direct betrekking hebben op de houding ten opzichte van homoseksuelen. Bijvoorbeeld of men sympathie kan opbrengen voor iemand die aids krijgt door homoseksuele handelingen.⁷⁰

Deze categorieën blijken voor een groot deel ook voor te komen in de in Nederland afgenomen enquêtes, waar later dieper op ingegaan zal worden.

Daar waar Yangs onderzoek stopt, gaat Paul Brewer verder. Hij onderzoekt de houding van Amerikanen ten opzichte van homoseksualiteit in de jaren 1990, 1996 en 2000.⁷¹ Hierbij ligt de nadruk op de connectie tussen de houding van de bevolking en de standpunten die de politiek inneemt. Brewer gebruikt het onderzoek van Yang over de jaren 1973-1988 om te concluderen dat in die periode de meerderheid van de Amerikanen afwijzend stond tegenover seksuele relaties tussen

⁶⁷ Yang, *Attitudes toward homosexuality* 477-507, aldaar 478.

⁶⁸ Idem 479.

⁶⁹ Idem 480, 482.

⁷⁰ Idem 477 en S. Keuzenkamp (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2006) 21, 22.

⁷¹ P.R. Brewer, *The shifting foundations of public opinion about gay rights*, in: *The Journal of Politics* vol. 65, nr 4 (Wisconsin 2003) 1208-1220,

twee volwassenen van hetzelfde geslacht. Uit verschillende andere onderzoeken concludeert Brewer dat deze houding in de jaren 90 steeds positiever werd.⁷²

Het onderzoek dat Brewer zelf doet, gaat in op de vraag wat ten grondslag ligt aan de veranderende houding van de bevolking, waarbij de nadruk ligt op de rechten voor homoseksuelen. Een belangrijke factor blijkt de Amerikaanse politiek te zijn. In de politieke cultuur van de jaren 90 werd gelijkheid steeds belangrijker, waardoor het niet vreemd is dat ook homorechten steeds meer gesteund werden. Ook de partijgeest en ideologie spelen hierbij een belangrijke rol. De Amerikaanse bevolking is grofweg op te delen in twee politieke voorkeuren: de Democraten en de Republikeinen. De Democraten zijn liberaler dan de Republikeinen en zullen daardoor eerder voor homorechten zijn.⁷³

Naast deze politieke achtergrond voor een veranderende houding, speelt moraliteit een belangrijke rol. Personen die vasthouden aan de traditionele morele standaard, kunnen homoseksualiteit als een bedreiging voor deze standaard zien. Hierdoor is de verwachting dat zij homorechten minder snel zullen steunen. Degenen die echter graag een verandering in de morele standaard zien, zullen eerder van mening zijn dat ook homoseksuelen gelijke rechten verdienen.⁷⁴

Toch zijn de genoemde redenen niet vaststaand. Personen die vanwege deze achtergronden negatief tegenover homorechten staan, kunnen hun mening bijstellen door wat Brewer 'kritische momenten' noemt. Deze kritische momenten bestaan vaak uit al dan niet schokkende, gebeurtenissen die een nieuw licht werpen op bepaalde zaken.⁷⁵ Zo werd door de media veel aandacht besteed aan een mishandelde homoseksuele student, die aan een hekwerk gehangen werd om daar te sterven. De onmenselijkheid van deze daad zette mensen aan het denken over de behandeling van homoseksuelen in de Amerikaanse maatschappij.⁷⁶

Door voorvallen als deze begon ook in de politiek een nieuwe wind te waaien. Hoe positiever politici zich over homorechten uitlieten, des te positiever reageerde ook hun achterban.⁷⁷ Nieuwe inzichten over homoseksualiteit, zoals het aangeboren zijn hiervan, zorgden ook voor een veranderende mening. Amerikaanse burgers stonden eerder achter gelijke rechten voor homoseksuelen wanneer zij geloofden in het aangeboren zijn en daarmee het onveranderlijke van homoseksualiteit, zelfs als ze in principe tegen homoseksualiteit waren.⁷⁸ Een positievere houding werd ook bewerkstelligd door de zichtbaarheid van homoseksuelen in tv-shows en -series. Deze steeds grotere zichtbaarheid heeft ervoor gezorgd dat sinds 2004 het huwelijk in steeds meer staten opengesteld is voor paren van hetzelfde geslacht.⁷⁹ De mogelijkheid van homostellen om kinderen te adopteren bestaat ook in steeds meer staten.⁸⁰ Ook de aanstelling van de Democratische Barack Obama als president bleek positief uit te pakken met betrekking tot gelijke rechten voor homoseksuelen.

Buiten verklaringen achter de veranderende mening van de Amerikanen draait het onderzoek van Brewer ook om de vraag of er wetten zouden moeten komen die homoseksuelen beschermen tegen discriminatie bij het vinden van werk, en daarmee ook om de vraag of homoseksuelen in het leger zouden mogen dienen. Hij probeert aan de hand van deze vragen te

⁷² Brewer, The shifting foundations of public opinion about gay rights 1208, 1209.

⁷³ Idem 1210.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Idem 1211.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/03/26/het-homohuwelijk-in-de-vs-een-lange-weg-vol-juridische-haarkloverij/> (geraadpleegd 10-6-2015).

⁸⁰ <http://www.lifelongadoptions.com/lgbt-adoption/lgbt-adoption-statistics> (geraadpleegd 10-6-2015).

achterhalen of de genoemde verklaringen in eerste instantie van invloed waren op politici en daarna op de gewone burgers, of dat het eerder andersom was.⁸¹

Jeni Loftus zoekt eveneens een verklaring voor de veranderende houding van Amerikanen, maar dan tussen 1973 en 1998.⁸² Hiermee loopt de onderzochte periode tien jaar langer door dan het onderzoek dat Brewer deed. Loftus ziet dezelfde verandering in de houding ten opzichte van homoseksualiteit als Yang en Brewer. Tussen de jaren 1973-1976 wordt positiever gekeken naar homoseksualiteit, maar na 1976 wordt deze houding weer conservatiever. Hoewel deze houding gedurende de jaren 80 al weer minder conservatief wordt, kijkt men pas in de jaren 90 weer duidelijk positiever naar homoseksualiteit.⁸³ Loftus vraagt zich in tegenstelling tot Yang en Brewer af of deze veranderingen in houding veroorzaakt zouden kunnen worden door een demografische verandering van de bevolkingssamenstelling, door bredere culturele ideologische veranderingen of juist door iets anders.

Uit haar onderzoek blijkt dat een deel van deze verandering in houding veroorzaakt wordt door beter onderwijs, en lijkt daarmee een demografische reden voor verandering te geven. Hierbij gaat het niet zozeer om een verandering in gedrag, maar om een verschuiving in achtergrondfactoren. Er zijn simpelweg meer mensen met een achtergrond die liberaal gedrag veroorzaakt.⁸⁴ Er is echter ook een verschuiving in moraliteit, en dus in ideologische factoren, te zien. Een positieve verandering van ideeën over seks buiten het huwelijk en een steeds lossere traditionele religieuze houding lijken samen te gaan met een steeds positievere houding ten opzichte van homoseksualiteit.⁸⁵

Deze demografische en ideologische veranderingen geven echter maar een deel van de reden voor de veranderende houding van de Amerikanen. Loftus probeert daarom in haar onderzoek andere mogelijke redenen voor de veranderende houding ten opzichte van homoseksualiteit te vinden. Een van de redenen die zij aandraagt, is de aanwezigheid van een actieve homobeweging in de Verenigde Staten. Sinds de Stonewallrellen in 1969 is deze beweging steeds zichtbaarder aanwezig, waardoor homoseksualiteit steeds bekender en daarmee minder negatief werd. De Stonewallrellen braken uit toen politieagenten de homobar *The Stonewall-Inn* in New York wilden ontruimen. Hier gingen jaren van geweldplegingen door de politie aan vooraf, waardoor de aanwezige homoseksuelen en travestieten besloten dit keer terug te vechten. Wereldwijd werden deze rellen een voorbeeld voor demonstraties voor gelijke rechten voor homoseksuelen.

Eind jaren 80 was wederom een kleine terugval in de steeds positievere houding naar homoseksuelen te zien. Dit had niet alleen te maken met de aidsepidemie die destijds op zijn hoogtepunt was, maar ook met de conservatieve, Republikeinse president (Reagan) die destijds aan de macht was. Politieke invloed blijkt ook volgens Loftus in de Verenigde Staten van groot belang te zijn.

Naast de verklaringen voor veranderingen in houding ten opzichte van homoseksualiteit, geeft Loftus ook een ander opvallend verschijnsel aan. Zij concludeert uit de trendlijnen dat er een verschil bestaat tussen de reactie op vragen met betrekking tot de moraliteit van homoseksualiteit en vragen die draaien om het inperken of juist uitbreiden van homorechten.⁸⁶ Opvallend hierbij was dat personen die negatief tegenover homoseksualiteit op zich stonden, vaak wel positief oordeelden

⁸¹ Brewer, The shifting foundations of public opinion about gay rights 1212, 1213.

⁸² J. Loftus, America's liberalization in attitudes toward homosexuality, 1973 to 1998, in: *American Sociological Review* vol. 66 (z.p. 2001) 762-782.

⁸³ Loftus, America's liberalization in attitudes toward homosexuality, 1973 to 1998 762-782, aldaar 778.

⁸⁴ Idem 763.

⁸⁵ Idem 778.

⁸⁶ Idem 779.

over homorechten en de uitbreiding daarvan. Loftus verklaart dit door te stellen dat de morele verwerpelijkheid van homoseksualiteit te maken heeft met daadwerkelijke handelingen, die uit den boze zijn in de puriteinse Amerikaanse cultuur waarin niet over seksualiteit gesproken wordt. Wanneer het echter over burgerrechten gaat worden homoseksuelen als een minderheidsgroep gezien, die dezelfde rechten verdient als alle andere mensen.⁸⁷ Een soortgelijk verschijnsel was te zien bij onderzoek naar de houding ten opzichte van Afro-Amerikanen.⁸⁸

Loftus geeft aan de hand van de door haar geanalyseerde vragen nog iets anders aan. Respondenten lijken beïnvloed te worden door de manier waarop een vraag gesteld wordt. Wanneer het seksneutrale 'homoseksueel' wordt gebruikt, blijkt die term helemaal niet zo neutraal te worden geïnterpreteerd. Deze vragen leveren namelijk vrijwel dezelfde reactie op als wanneer de term 'homoseksuele man' gebruikt wordt. Wanneer er gesproken wordt over lesbische vrouwen, levert dit vaak positievere reacties op dan bij het gebruik van 'homoseksueel' of 'homoseksuele man'.⁸⁹

Deze conclusie trekken Gregory Herek en Eric Glunt eveneens in hun uit 1993 stammende onderzoek naar reacties van heteroseksuelen op homoseksuele mannen en vrouwen.⁹⁰ Zij onderzochten of er verschillen waren in de reacties van heteroseksuelen op homoseksualiteit en waar deze door veroorzaakt werden. Zij concludeerden ook dat hoger opgeleide homoseksuelen vaak positiever reageerden op homoseksualiteit dan dat lager opgeleiden dat deden.⁹¹ Ook maakt het veel verschil of iemand homoseksuelen in zijn of haar omgeving heeft. Heteroseksuelen die homoseksuelen kennen, reageren vaker positief op stellingen over homoseksualiteit.⁹²

In het onderzoek van Herek uit 1988 werd voornamelijk gekeken naar het geslacht van de heteroseksuele respondent.⁹³ In het geval van mannen blijkt dat zij minder positief stonden tegenover homomannen dan tegenover lesbische vrouwen. Heteroseksuele vrouwen waren daarentegen even positief ten opzichte van homomannen als ten opzichte van lesbische vrouwen.⁹⁴ Op basis van dit onderzoek stelde Herek de *ATLG* schaal vast. Deze *Attitudes Toward Lesbians and Gay men*-schaal bevat tien vragen over homoseksuele mannen en tien vragen over lesbische vrouwen. Hoe hoger men scoort op deze schaal, hoe minder tolerant men staat tegenover homoseksuelen of lesbiennes.⁹⁵ Deze schaal wordt in veel andere onderzoeken naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit toegepast of in een iets gewijzigde vorm gebruikt. De gevonden verschillen tussen mannen en vrouwen in hun reactie op homoseksuelen blijken niet alleen voor de Verenigde Staten op te gaan, zoals later besproken zal worden.

2.3 Groot-Brittannië

Niet alleen in de Verenigde Staten wordt onderzoek gedaan naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksuelen. Daar waar het Amerikaanse onderzoek pas vanaf de jaren 70 naar deze houding kijkt, wordt in Groot-Brittannië over een bredere periode onderzoek

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Idem 780.

⁹⁰ G.M. Herek & E.K. Glunt, Interpersonal contact and heterosexuals' attitudes toward gay men: results from a national survey, in: *The Journal of Sex Research* vol. 30, nr 3 (z.p. 1993) 239-244.

⁹¹ Herek & Glunt, Interpersonal contact and heterosexuals' attitudes toward gay men 239-244, aldaar 243.

⁹² Idem 239.

⁹³ G.M. Herek, Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: correlates and gender differences, in: *The Journal of Sex Research* vol 25, nr 4 (z.p. 1988) 451-477.

⁹⁴ Herek, Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: correlates and gender differences 451-477, aldaar 469.

⁹⁵ http://psychology.ucdavis.edu/faculty_sites/rainbow/html/atlg.html (geraadpleegd 9-6-2015).

gedaan. Ben Clements en Clive Field onderzochten de houding van de Britse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1957 en 2009.⁹⁶ In deze periode werd gekeken naar de algemene houding ten opzichte van homoseksualiteit, de acceptatie van homoseksuelen in specifieke rollen en de houding ten opzichte van homorechten. Voor dit onderzoek zijn enquêtes gebruikt die onderzoeksbureau Gallup sinds de jaren 50 jaarlijks uitvoert en daarbij vrijwel dezelfde vragen hanteerde. Hierdoor werd het mogelijk om over de gehele periode 1957-2009 iets te kunnen zeggen.

Vóór de jaren 50 rustte er een taboe op homoseksualiteit, en was het strafbaar om homoseksuele handelingen te verrichten.⁹⁷ Als er al over homoseksualiteit gesproken werd, dan ging het met name over homoseksuele mannen.⁹⁸ In de jaren 50 veranderde het zwijgen over homoseksualiteit, maar bleef ruim 42% van de bevolking negatief ten opzichte van homoseksualiteit.⁹⁹

Tussen 1960 en 1980 bleek de houding ten opzichte van homoseksuelen steeds positiever te worden. Er was een kleine daling te zien toen in 1967 de wet die homoseksualiteit strafbaar stelde, werd afgeschaft.¹⁰⁰ Men zag homoseksualiteit als een misdrijf tegen de zeden en was bang dat homoseksuelen een gevaar zouden vormen. Tot het eind van de jaren 80 zou ongeveer 20-25% van de bevolking in Groot-Brittannië negatief staan tegenover homoseksualiteit. Toen de aidsepidemie de kop op stak, bleek in 1988 dat 48% van de bevolking homoseksualiteit verkeerd vond. Er was in die jaren weinig bekend over aids. Duidelijk was dat de ziekte voornamelijk voorkwam onder homoseksuele mannen, waardoor homoseksuelen weer als een gevaar voor de maatschappij werden gezien. Tot in de vroege jaren 90 bleef ongeveer 50% van de Britse bevolking homoseksualiteit verkeerd vinden.¹⁰¹ Vanaf halverwege de jaren 90 werd de houding van de Britse bevolking steeds positiever, waarbij tussen de 76% en 83% zei dat homoseksuelen hun leven moesten inrichten zoals zij dat wilden. Tussen de jaren 70 en 90 bleken ook steeds meer Britten te geloven dat homoseksualiteit aangeboren is.¹⁰² Deze veranderende houding wordt niet door de onderzoekers verklaart.

De houding van de Britse bevolking werd door de jaren heen gemeten aan de hand van de vragen '*Are sexual relations between two adults of the same sex always/not at all wrong?*' en '*Is homosexuality acceptable as an alternative lifestyle?*'. Na 1988 werd de eerste vraag niet meer gesteld, maar de tweede bleef bestaan. Vanaf de jaren 2000 werd ook gebruik gemaakt van de neutralere stelling '*Gay men and lesbians should be free to live their own life as they wish*'.¹⁰³ Uit het gebruik van *gay men* en *lesbians* valt op te maken dat het eerder genoemde Amerikaanse onderzoek van Herek een rol kan hebben gespeeld bij het samenstellen van enquêtes in Groot-Brittannië. Voorheen werd over *homosexuals* in het algemeen gesproken, maar ook in Groot-Brittannië bleek men hier voornamelijk mannen onder te verstaan.¹⁰⁴ Vanaf de jaren 2000 wordt met de neutralere stelling ook in het Britse onderzoek expliciet onderscheid gemaakt tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen.

⁹⁶ B. Clements en C.D. Field, Public opinion toward homosexuality and gay rights in Great Britain, in: *The Public Opinion Quarterly* vol. 78 (Oxford 2014) 523-547.

⁹⁷ Clements en Field, Public opinion toward homosexuality and gay rights in Great Britain 523-547, aldaar 524.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Idem 523.

¹⁰¹ Idem 525.

¹⁰² Idem 529.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Idem 525.

Clemens en Field hebben naast de algemene houding ten opzichte van homoseksualiteit ook gekeken naar de manier waarop Britten kijken naar homoseksuelen in bepaalde rollen. Bijzonder aan de resultaten was dat men geen problemen had met homoseksuelen in de rol van bijvoorbeeld verkoper, maar een stuk negatiever stond tegenover homoseksuelen als docent.¹⁰⁵ Tussen 1988 en 2003 bestond er zelfs een wet die het promoten van homoseksualiteit door doceren of het publiceren van materiaal verbood. Hiermee werd bedoeld dat de toelaatbaarheid van homoseksuele relaties niet onderwezen mocht worden, en er geen materiaal gepubliceerd mocht worden waarmee homoseksualiteit aangemoedigd kon worden.¹⁰⁶¹⁰⁷ Wanneer het aankwam op homoseksuelen in het leger, als dokter of geestelijke, bleek men niet overwegend positief of negatief te zijn.¹⁰⁸

Wanneer het op gelijke rechten voor homoseksuelen aankwam, bleken de Britten overwegend positief. Tussen 1979 en 2012 steeg het aantal mensen dat vond dat homoseksuelen dezelfde rechten als iedereen zouden moeten hebben van 64% naar 75%.¹⁰⁹ Ook in deze positieve houding ten opzichte van gelijke rechten is een daling direct na de aidsepidemie te zien. Ondanks de positieve houding van de bevolking bleek adoptie door homostellen pas mogelijk vanaf 2002.¹¹⁰ Het huwelijk werd in 2013 opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht.¹¹¹

2.4 Nederland

Nu een beeld verkregen is van de houding ten opzichte van homoseksuelen in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, wordt het tijd om naar Nederland zelf te kijken. Evenals in de VS en Groot-Brittannië zijn in Nederland bevolkingsonderzoeken gedaan. Zoals eerder al genoemd werden deze enquêtes voornamelijk door het SCP afgenomen en gingen niet specifiek over homoseksualiteit. Wel is er tussen 1967 en 2007 in bijna elke enquête een aantal vragen met betrekking tot homoseksualiteit gesteld.

In 1967, 1969 en 1971 zijn wel specifieke enquêtes gehouden waarin meningen over homoseksualiteit centraal stonden.¹¹² Dat deze enquêtes in die periode afgenomen werden, heeft waarschijnlijk te maken met de discussie rondom de afschaffing van wetsartikel 248-bis, die in dezelfde periode speelde.

Naast deze drie op homoseksualiteit gefocuste enquêtes bevatten lang niet alle door het SCP afgenomen enquêtes vragen over homoseksualiteit, maar de vragen die wel gesteld worden geven een beeld van de houding van de Nederlandse bevolking op dat moment. De vragen die gesteld worden lijken evenals in de Verenigde Staten binnen bepaalde categorieën te vallen. Bas van de Meerendonk gebruikt in zijn artikel de lijst van elf punten die Yang voor de gestelde vragen in de VS samenstelde.¹¹³ Omdat niet alle door Yang gebruikte categorieën voor Nederland opgaan, maakte Van de Meerendonk een voor Nederland gespecificeerde lijst van zeven punten, die er als volgt uitziet:

1) Tolerantie ten opzichte van homoseksuelen.

¹⁰⁵ Idem 533.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ http://nl.wikipedia.org/wiki/Sectie_28 (geraadpleegd 10-6-2015).

¹⁰⁸ Clements en Field, Public opinion toward homosexuality and gay rights in Great Britain 533.

¹⁰⁹ Idem 536.

¹¹⁰ Idem 537.

¹¹¹ Idem 541.

¹¹² S. Meilof-Oonk, *Meningen over homoseksualiteit I 1967* (Amsterdam 1969), S. Meilof-Oonk, *Meningen over homoseksualiteit II 1969* (Amsterdam 1974) en J. de Boer, *Meningen over homoseksualiteit III 1970-1971* (Amsterdam 1974).

¹¹³ B. van de Meerendonk, *Attitudes toward homosexuality. The Netherlands 1966-2000* (ongepubliceerd 2003) 1-19.

- 2) Gelijke rechten: huwelijk en adoptie.
- 3) Gelijke rechten: woning, erven en overige.
- 4) Aanvaardbaarheid van het samenwonen van homoseksuelen.
- 5) Moraliteit van homoseksueel gedrag.
- 6) (Religieuze) vrijheid om te discrimineren.
- 7) De herkomst van homoseksualiteit.¹¹⁴

Uit deze vernieuwde lijst blijkt, wanneer deze vergeleken wordt met de lijst van Yang, dat in Nederland geen twijfel bestaat over de legaliteit van homoseksualiteit en de mogelijkheid van homoseksuelen in het leger. Vragen over aids in relatie tot de houding ten opzichte van homoseksuelen worden ook niet gesteld. Wat de herkomst van homoseksualiteit betreft zijn slechts enkele vragen te vinden. Wat in Nederlandse enquêtes juist meer speelt dan in de Verenigde Staten, is het discrimineren van homoseksuelen op basis van religie.¹¹⁵

Opvallend bleek dat in Nederlandse enquêtes tot 2000 geen onderscheid wordt gemaakt tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Het sekseneutrale 'homoseksuelen' werd in elke vraag gebruikt. Daarnaast waren er geen vragen te vinden over de zichtbaarheid van homoseksuelen in de Nederlandse samenleving.¹¹⁶

Aan de hand van de genoemde zeven punten onderzoekt Van de Meerendonk daarnaast wat de uitkomst op de vragen was, en hoe de houding van de Nederlandse bevolking in de loop van de tijd veranderde. Ook maakt hij een internationale vergelijking om te zien wat de positie van Nederland is in de houding ten opzichte van homoseksualiteit. Wat de houding van Nederlanders ten opzichte van homoseksualiteit betreft, zijn vrijwel dezelfde tendensen te zien als in de VS en Groot-Brittannië; deze houding wordt vanaf de jaren 60 steeds positiever. Tussen 1960 en 1980 is de sterkste stijging van deze positieve houding te zien, terwijl er weinig verandert tussen 1980 en 2000.¹¹⁷ In de jaren 80 beginnen de maatschappelijke opvattingen over homoseksualiteit te veranderen. In 1968 zou 35% van de Nederlandse bevolking negatief over homoseksuelen oordelen. In 1980 was dit nog amper 10%.¹¹⁸ De aidsepidemie lijkt in Nederland een veel minder grote impact te hebben gehad dan in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, wanneer gekeken wordt naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit.

Wanneer de houding van Nederlanders ten opzichte van homoseksualiteit wordt vergeleken met die houding in het buitenland, blijkt Nederland niet alleen koploper op het gebied van gelijke rechten voor homoseksuelen, maar ook in tolerantie naar homoseksuelen toe. Niet alleen Van de Meerendonk maakt zo'n internationale vergelijking. Ook Saskia Keuzenkamp concludeert dat de Nederlandse bevolking internationaal gezien de meest tolerante houding ten opzichte van homoseksuelen heeft. Deze vergelijking kon alleen gemaakt worden tussen landen die dezelfde vraag in hun bevolkingsenquêtes opgenomen hadden. Daarnaast neemt het Europese onderzoeksbureau European Social Survey (ESS) dit soort enquêtes af door heel Europa.¹¹⁹

¹¹⁴ Idem 1.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Idem 3.

¹¹⁷ Idem 4.

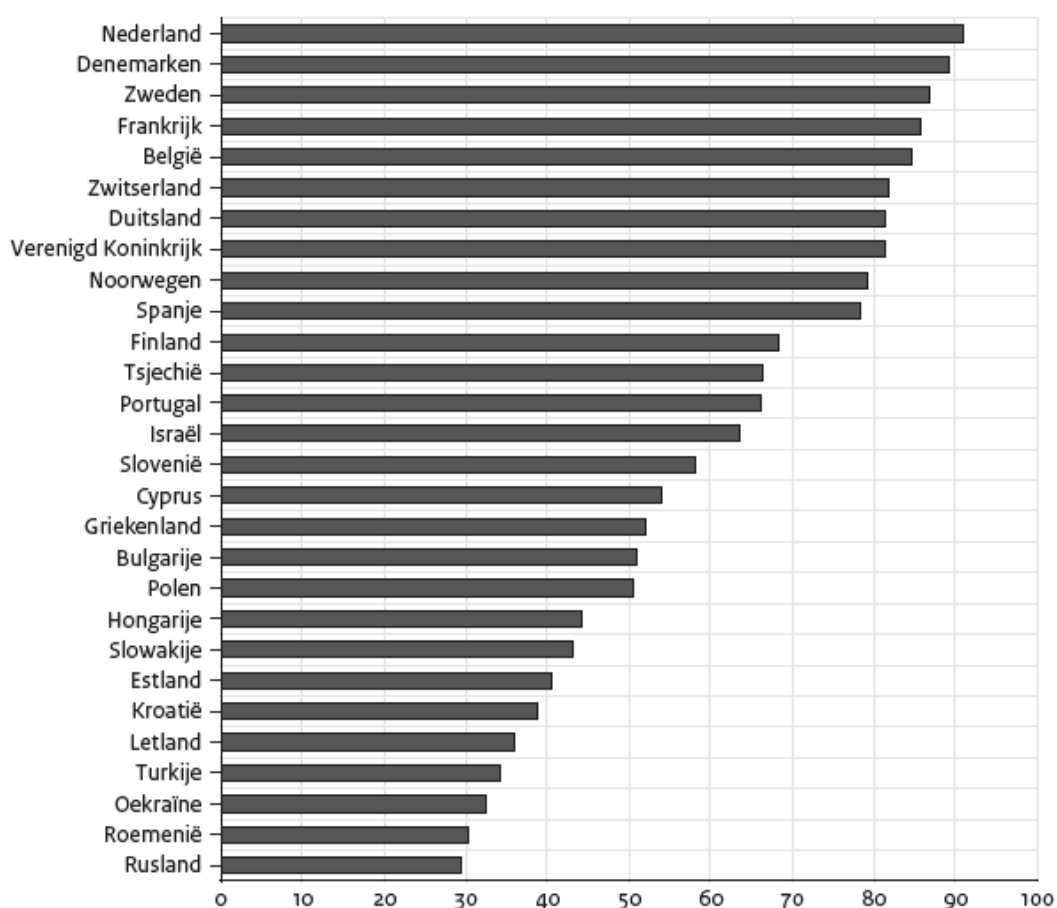
¹¹⁸ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 225.

¹¹⁹ S. Keuzenkamp (red.), *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (Den Haag 2011) 10.

De eerste grafiek laat Nederland ten opzichte van Europese landen zien.¹²⁰

Figuur 2.1

(Sterk) eens met de stelling 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', bevolking van 15 jaar en ouder, 2008 (in procenten)

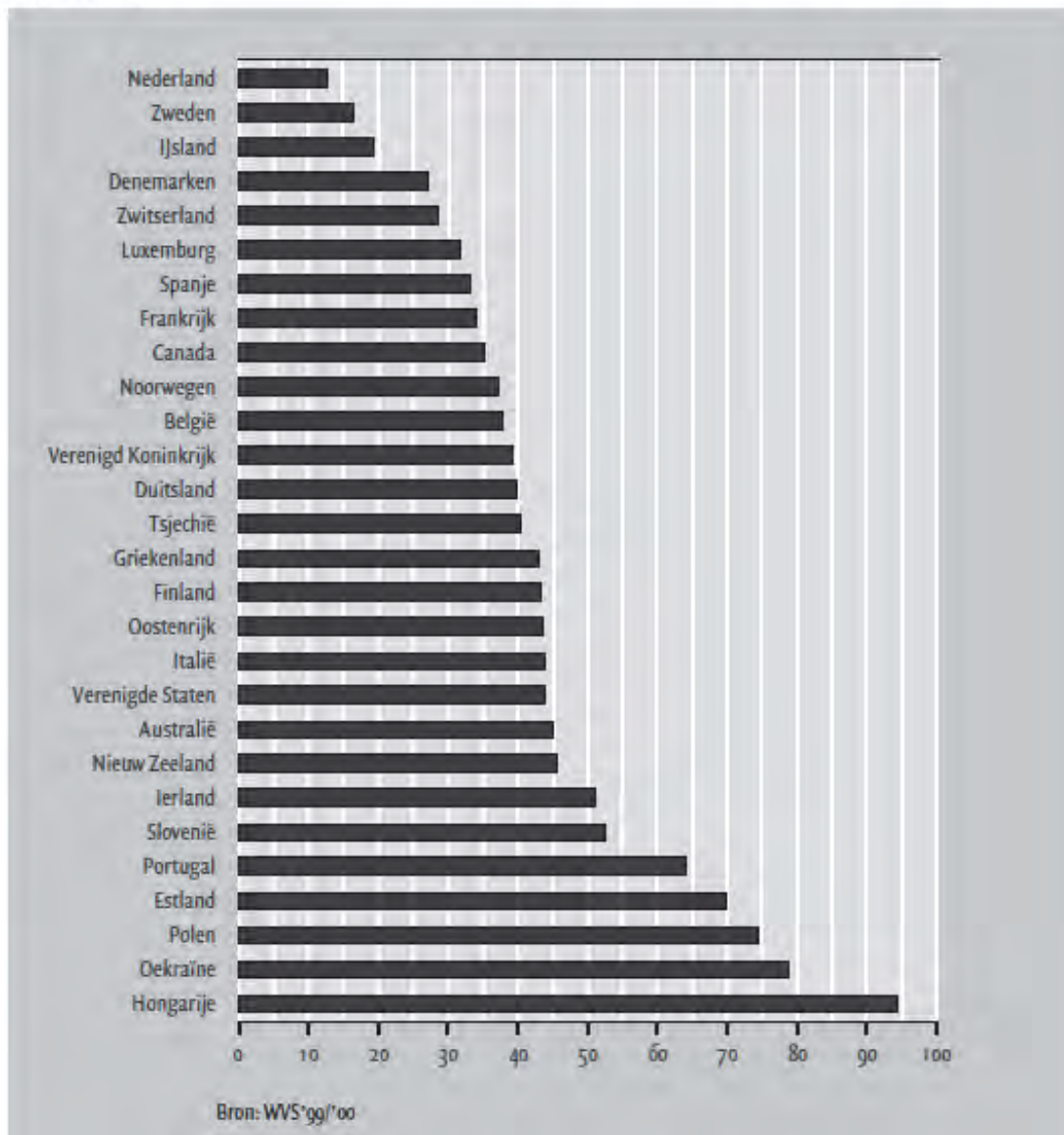
Bron: ESS (ESS '08/'09 4^e ronde)

¹²⁰ Keuzenkamp, *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* 10.

De tweede grafiek laat de positie van Nederland ten opzichte van andere westerse landen zien. De twee grafieken zijn niet te vergelijken, omdat ze op een ander moment een andere vraag beschrijven, maar het blijft opvallend hoe hoog (en dus tolerant) Nederland in beide grafieken staat.¹²¹

Figuur 3.2

Aandeel dat vindt dat homoseksualiteit nooit gerechtvaardigd is, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999/'00 (in procenten)

Sinds 2000 zijn net als in Groot-Brittannië in de Nederlandse enquêtes de vragen anders geformuleerd. De eerder genoemde ATLG-schaal werd ook in Nederland toegepast, waardoor er meer over 'homoseksuele mannen' en 'lesbische vrouwen' gesproken wordt in plaats van het seksneutrale 'homoseksuelen' te gebruiken. Daarnaast worden er sinds 2006 steeds vaker specifiekere onderzoeken gedaan naar de houding ten opzichte van homoseksualiteit. Enkele voorbeelden zijn al eerder genoemd, zoals de onderzoeken naar homoseksualiteit in het leger of

¹²¹ Keuzenkamp (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* 31.

binnen bepaalde religies. Er zijn ook bredere onderzoeken gedaan naar de sociale veiligheid van homoseksuelen op de werkvloer en naar de ervaringen van homoseksuelen zelf.¹²²

Al deze studies hebben alleen betrekking op de tijd waarin de enquêtes zijn afgenomen. Vergelijkend onderzoek door de jaren heen naar de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit is sinds de eerste enquêtes uit de jaren 60 nauwelijks gedaan. In het onderzoek van Saskia Keuzenkamp uit 2006 werd wel een globaal overzicht gegeven, waarbij kort beschreven werd welke groepen een negatievere kijk op homoseksualiteit hebben. Zo bleken geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en religie van belang bij het tot stand komen van een bepaalde houding ten opzichte van homoseksualiteit.¹²³ Een duidelijke verandering van de houding ten opzichte van homoseksuelen werd per groep echter nog niet gegeven.

Omdat niet gekeken is naar de maatschappelijke ontwikkelingen door de tijd heen, is niet duidelijk of alleen de zojuist genoemde achtergrondvariabelen een rol speelden. De houding van de bevolking zou eventueel ook beïnvloed kunnen worden door de manier waarop in de maatschappij met homoseksualiteit omgegaan werd en wordt. Dit werd in Amerikaanse onderzoeken wel meegenomen, maar in Nederlandse onderzoeken niet. Daarom zal het huidige onderzoek draaien om de vraag: In hoeverre verandert de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1967 en 1997 en welke factoren spelen hierbij een rol? Deze tijdsperiode is gekozen, omdat in 1967 de eerste enquête met betrekking tot homoseksualiteit gehouden is. Het jaar 1997 werd gekozen, omdat hierin de laatste keer dezelfde vraag gesteld is, waardoor vergelijking door de jaren heen mogelijk werd.

¹²² http://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Acceptatie_van_homoseksualiteit_Homo (geraadpleegd 17-4-2015).

¹²³ Keuzenkamp (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* 42, 43.

Hoofdstuk 3: hypothesen

Vanaf de jaren 60 zijn er steeds vaker enquêtes afgenomen onder de Nederlandse bevolking, waarin de mening van de Nederlandse burger over tal van onderwerpen gevraagd werd. Sinds de jaren 60 is er, zoals in hoofdstuk 1 besproken, steeds meer aandacht voor het bestaan van homoseksualiteit. Uit de literatuur blijkt dat de houding ten opzichte van homoseksualiteit steeds positiever werd.

Naarmate het COC voor steeds meer zichtbaarheid van homoseksuelen zorgde, leek de overheid steeds positiever in het belang van homoseksuelen te handelen. Of de Nederlandse bevolking meeging in deze steeds positievere houding, of juist anders handelde, is wat in dit onderzoek centraal staat. De centrale vraag hierbij luidt dan ook: In hoeverre verandert de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1967 en 1997 en welke factoren spelen hierbij een rol?

Doordat uit eerder onderzoek, dat besproken werd in hoofdstuk 2, bleek dat er verschillende achtergrondvariabelen van belang zijn bij het tot stand komen van een bepaalde houding ten opzichte van homoseksualiteit, zijn er vijf verschillende hypothesen die in dit onderzoek getoetst zullen worden. Naast het analyseren van de algemene houding, zal gekeken worden naar de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en religieuze achtergrond.

Allereerst zal de algemene houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1967 en 1997 bekeken worden. De verwachting is dat de positieve ontwikkeling die bij de overheid te zien viel, ook op zal gaan voor de Nederlandse bevolking. Vergelijkbaar met de stijging van de positieve houding ten opzichte van homoseksualiteit in Groot-Brittannië tot 95%, wordt verwacht dat ongeveer 95% van de bevolking in 1997 positief over homoseksualiteit zal oordelen. Ook in Nederland zal de aidsepidemie waarschijnlijk een stempel drukken op de houding ten opzichte van homoseksuelen, vanwege de angst voor deze ziekte die vooral door homoseksuelen leek te worden verspreid. Hoewel uit eerder onderzoek blijkt dat de impact van aids in Nederland minder groot was, zal de aidsepidemie vermoedelijk nog altijd invloed hebben op de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. Hierdoor zal de houding van de bevolking eind jaren 80 waarschijnlijk iets negatiever zijn dan de jaren ervoor en erna, zoals dit ook uit Brits en Amerikaans onderzoek bleek.

Wanneer naar de verschillende achtergrondvariabelen gekeken wordt, zullen de verschillen tussen mannen en vrouwen als eerst onderzocht worden. Uit de onderzoeken die met name in de VS zijn gedaan, blijkt dat heteroseksuele mannen vaak negatiever oordelen over homoseksuelen. De verwachting is dat dit in Nederland ook het geval zal zijn. Ook is de verwachting dat mannen negatiever reageren op homoseksuele mannen, dan op lesbische vrouwen. Dit is eveneens in reeds uitgevoerde onderzoeken naar voren gekomen.

De rol van leeftijd in de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit blijkt in de diverse in hoofdstuk twee besproken onderzoeken niet onderzocht te zijn. Omdat bekend is dat ouderen conservatiever in opvattingen zijn, wordt verwacht dat zij negatiever op homoseksualiteit reageren dan jongeren dat doen. Vermoed wordt dat in de jaren 60 en 70 het verschil tussen jongeren en ouderen minder groot is dan vanaf de jaren 80. Dit heeft te maken met de opkomst van de seksuele revolutie, die vooral onder jongeren veel aanhang vond.

Wanneer naar opleidingsniveau gekeken wordt, is de voorspelling dat laagopgeleiden negatiever tegenover homoseksualiteit staan dan hoogopgeleiden. Ook dit komt voor in de onderzoeken die in de VS zijn gedaan.

Als laatste zal worden gekeken naar de houding van personen met een religieuze achtergrond. Hierbij wordt verwacht dat gelovigen een negatievere houding ten opzichte van

homoseksualiteit hebben dan niet-gelovigen. Ook tussen de verschillende religies wordt een verschil verwacht. Zo zullen moslims vermoedelijk negatiever naar homoseksualiteit kijken dan bijvoorbeeld Nederlands Hervormden. Dit heeft te maken met de vrijere houding van Nederlands Hervormden ten opzichte van seksualiteit, terwijl daar binnen de islamitische gemeenschap veel restricties aan verbonden zijn.

Wat voor al de verschillende groepen opgaat, is dat hun houding door de jaren heen waarschijnlijk steeds positiever wordt. De steeds grotere bekendheid van homoseksualiteit en normalisering hiervan zal daar vermoedelijk een rol in spelen. Sommige groepen zullen sneller een positieve verandering doormaken dan andere groepen. Zo zullen laagopgeleiden door middel van voorlichting, en daarmee meer kennis, hun mening eerder bijstellen dan bijvoorbeeld gelovigen. Voor gelovigen zal kennis immers minder uitmaken, omdat het geloof hen een bepaalde denkwijze voorschrijft.

Hoofdstuk 4: methode

4.1 Gebruikte enquêtes

Uit de voorgaande hoofdstukken blijkt dat de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit vaak onderzocht wordt met behulp van de analyse van bevolkingsenquêtes. Dit soort bevolkingsenquêtes zullen ook voor het huidige onderzoek gebruikt worden om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Deze enquêtes zijn beschikbaar via de website <https://easy.dans.knaw.nl/ui/home>.

Er is in dit onderzoek gekozen voor het analyseren van de antwoorden op de vragen in plaats van voor het analyseren van de vragen zelf. Dat analyse van de vraagstelling niet gebeurt, heeft met name te maken met de kleine hoeveelheid vragen die over homoseksualiteit gesteld werden. De vragen die gesteld werden veranderden niet of nauwelijks door de jaren heen, waardoor een degelijk onderzoek op dit niveau niet mogelijk was. Wanneer naar de inhoud van de vragen gekeken wordt bleek hier reeds onderzoek naar te zijn gedaan. Van de Meerendonk heeft in zijn onderzoek immers een overzicht gemaakt van de gestelde vragen met betrekking tot homoseksualiteit en de categorieën waarbinnen deze vallen.

Doordat dit onderzoek juist de focus legt op de veranderende houding van de Nederlandse bevolking is het interessant om te kijken naar de antwoorden op de vragen. Daar waar slechts kleine veranderingen af te lezen zouden zijn aan de verandering in vraagstelling, kunnen de antwoorden op deze vragen grotere veranderingen in houding ten opzichte van homoseksualiteit aangeven. Om deze veranderingen weer te kunnen geven is gekozen voor een zo breed mogelijke tijdspanne.

Bij de keus van de enquêtes die geanalyseerd zullen worden moet met een aantal zaken rekening gehouden worden. Het meest ideaal zou zijn als er jaarlijks dezelfde enquête gehouden zou worden, met daarin dezelfde vragen met betrekking tot homoseksualiteit. Dit blijkt echter niet het geval. Daarnaast zijn niet alle enquêtes die ooit gehouden zijn beschikbaar. Ook bevatten niet alle beschikbare enquêtes vragen over homoseksualiteit.

Om deze redenen is ervoor gekozen om uit de beschikbare enquêtes alleen die enquêtes te kiezen waarin dezelfde vraag met betrekking tot de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit gesteld wordt. Het gaat hierbij om de vraag 'Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?'. Deze vraag komt voor in de enquête Culturele Veranderingen in Nederland die afgenomen werd in de jaren 1970, 1975, 1980, 1985, 1986, 1987, 1993 en 1997. Dankzij deze brede tijdspanne zal, zoals gezegd, de veranderende houding van de Nederlandse bevolking goed weergegeven kunnen worden.

Omdat dit onderzoek de veranderende houding van de Nederlandse bevolking tussen de jaren 1967 en 1997 probeert weer te geven, is het noodzakelijk om ook de houding in de jaren 60 hierbij mee te nemen. De jaren 60 worden onderzocht omdat homoseksualiteit en de omgang hiermee vanaf dat moment steeds zichtbaarder werd. Het is daardoor van belang om te kijken naar de houding die de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit had voordat met duidelijke zichtbaarheid acties begonnen werd.

Vanwege het ontbreken van de eerder genoemde vraag in de enquête die gehouden werd in 1967, is voor een stelling met betrekking tot homoseksualiteit gekozen die er wel in voorkomt. Deze stelling geeft eveneens de houding van de Nederlandse bevolking met betrekking tot homoseksualiteit weer. Het gaat hierbij om de stelling 'Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden' en komt voor in de enquête Meningen over homoseksualiteit die afgenomen werd in 1967, en in de enquêtes Culturele Veranderingen in Nederland die werden afgenomen in

1970, 1975, 1980 en 1985. Op die manier is de veranderende houding tussen 1967 en 1985 te analyseren aan de hand van de eerder genoemde vraag en stelling.

Voor met de daadwerkelijke analyse van de gekozen enquêtes begonnen wordt, zal eerst wat korte informatie gegeven worden over de zeven gebruikte enquêtes en de tijd waarin deze gehouden zijn.

De eerste enquête is degene uit 1967; *Meningen over homoseksualiteit I*.¹²⁴ Dit is de eerste enquête uit een serie van drie (eerder genoemde) enquêtes die de mening van de Nederlandse bevolking met betrekking tot homoseksualiteit meet. De andere twee zijn gehouden in 1969 en 1971, maar konden voor dit onderzoek niet gebruikt worden vanwege het ontbreken van de gekozen items. Interessant is wel dat juist in de periode van afname van deze drie enquêtes, van 1967 tot 1971, steeds meer gestreden werd voor afschaffing van artikel 248-bis.¹²⁵ De afschaffing van dit artikel werd een feit in 1971. Het lijkt er daardoor op dat de overheid in de periode 1967-1971 de mening van de bevolking wilde peilen om te bepalen wat voor effect de afschaffing van 248-bis mogelijk zou hebben. Daarnaast streed het COC vanaf 1967 steeds openlijker voor Koninklijke goedkeuring, gesteund door vele maatschappelijk instanties zoals het NVSH¹²⁶ en de katholieke Werkgroep Patorale Hulp aan Homofielen.¹²⁷ Aan de in 1967 gehouden enquête hebben 1432 respondentendeel genomen.

De tweede enquête die gebruikt wordt is degene gehouden in 1970; *Culturele Veranderingen in Nederland*.¹²⁸ Hieraan hebben 1905 respondenten deelgenomen. Deze enquête is gehouden een jaar na de demonstratie voor afschaffing van artikel 248-bis in 1969 en een jaar voor de daadwerkelijke afschaffing van dit artikel. Mogelijk heeft de aanwezigheid van vragen met betrekking tot homoseksualiteit in deze enquête hier mee te maken.

De volgende enquête die gebruikt wordt is *Culturele Veranderingen in Nederland* uit 1975.¹²⁹ Ten tijde van het houden van deze enquête was artikel 248-bis inmiddels een aantal jaar afgeschaft. Daarnaast werd homoseksualiteit officieel niet meer als psychische stoornis aangemerkt, nadat het in 1973 uit de DSM verwijderd werd. Wellicht heeft dit zijn weerslag gehad op de mening van de Nederlandse bevolking met betrekking tot homoseksualiteit. Aan deze enquête namen 1803 respondenten deel.

De vierde enquête die behandeld wordt in dit onderzoek is *Culturele Veranderingen in Nederland* uit 1980.¹³⁰ Deze enquête werd afgenomen onder 2007 respondenten.

Culturele Veranderingen in Nederland 1985 is de vijfde enquête die gebruikt zal worden.¹³¹ Aan deze enquête namen 1966 respondenten deel. Dit is de eerste enquête die homoseksualiteit behandelt sinds het uitbreken van aids in 1981. Het was eveneens het jaar waarin de HIV-test beschikbaar kwam, hoewel dit niet gepromoot werd. Omdat er nog geen enkel medicijn beschikbaar was tegen aids en HIV, betekende de diagnose HIV een voorbode van een naderende dood.¹³² De

¹²⁴ Meilof-Oonk, S., Stichting tot bevordering sociaal onderzoek minderheden; *Meningen over homosexualiteit I 1967 (Amsterdam 1967)*. Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-kdk-oea](http://nbn.nl:urn:nbn:nl:ui:13-kdk-oea).

¹²⁵ Hekma, *Homoseksualiteit* 119.

¹²⁶ <http://www.nvsh.nl/nvsh/geschiedenis.htm> (geraadpleegd 14-6-2015).

¹²⁷ Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland* 174.

¹²⁸ Middendorp, C.P. *Culturele Veranderingen in Nederland 1970-1985 en 1975-1980, cumulatief - CV70'85 en CV'7580* (Rotterdam). Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-qpg-e1h](http://nbn.nl:urn:nbn:nl:ui:13-qpg-e1h).

¹²⁹ Idem.

¹³⁰ Middendorp, C.P., *Culturele Veranderingen in Nederland 1980 - CV80* (Den Haag 1980). Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-5ko-v96](http://nbn.nl:urn:nbn:nl:ui:13-5ko-v96).

¹³¹ Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1985 - CV'85* (Den Haag 1985). Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-iu2-oil](http://nbn.nl:urn:nbn:nl:ui:13-iu2-oil).

¹³² <http://www.aidsfonds.nl/kennis/geschiedenis> (geraadpleegd 14-6-2015).

angst voor aids en de schaal waarop de ziekte onder homoseksuelen mannen uitbrak is mogelijk op een negatieve manier van invloed geweest op de mening van de Nederlandse bevolking.

De zesde enquête die voor dit onderzoek gebruikt wordt is Culturele Veranderingen in Nederland 1986.¹³³ Deze enquête werd onder 2016 respondenten afgenomen. Omdat deze enquête eveneens gehouden werd in de periode waarin aids een steeds groter probleem werd, kan dit de houding van de Nederlandse bevolking negatief beïnvloed hebben

De volgende enquête die gebruikt wordt is Culturele Veranderingen in Nederland 1987.¹³⁴ Aan deze enquête namen 1990 respondenten deel. Het was de eerste enquête waarin vragen over aids en de herkomst ervan voorkwamen. Ook was 1987 het jaar waarin de eerste voorlichtingscampagne over aids en de preventie ervan gelanceerd werd.¹³⁵ Mogelijk heeft de steeds grotere bekendheid van aids invloed gehad op de mening van de Nederlandse bevolking.

In 1993 wordt de enquête Culturele Veranderingen in Nederland wederom afgenomen.¹³⁶ Ditmaal namen 1968 respondenten deel. Ook in deze enquête kwamen vragen voor over aids en de herkomst ervan. Daarnaast was 1993 het jaar waarin de Wet Gelijke Behandeling eindelijk ingevoerd werd.

Als laatste wordt de enquête Culturele Veranderingen in Nederland 1997 gebruikt.¹³⁷ Aan deze enquête namen de meeste respondenten deel, namelijk 2267 personen. 1997 was het jaar waarin het geregistreerd partnerschap mogelijk werd gemaakt. Ook was de Wet Gelijke Behandeling inmiddels een paar jaar van kracht en leek de aids crisis weg te ebben. In de enquête zijn dan ook geen vragen met betrekking tot aids en de herkomst ervan meer te vinden. Al deze positieve ontwikkelingen zouden invloed kunnen hebben gehad op de mening van de Nederlandse bevolking.

4.2 SPSS

Voor de vergelijkende analyses die nodig zijn voor dit onderzoek zal gebruik gemaakt worden van het programma SPSS (Statistical Package for the Social Sciences), versie 23. Dit is een programma waarin statistische procedures kunnen worden uitgevoerd, om grote hoeveelheden data te lezen en te analyseren. Het programma wordt voornamelijk gebruikt binnen de sociologie, politicologie en psychologie, omdat het van groot belang is bij de analyse van enquêtes. Doordat binnen de historische wetenschap het gebruik van SPSS niet gebruikelijk is, zullen niet alle mogelijkheden van het programma benut worden. Vanwege het historische perspectief van dit onderzoek zal dit ook niet nodig zijn.

4.3 Achtergrondvariabelen

Bij het analyseren van de enquêtes zal gekeken worden hoe de verdeling van de antwoorden onder alle respondenten is. De resultaten kunnen met behulp van SPSS in een frequentietabel worden geplaatst, waarin ook de percentages voor elk gegeven antwoord te zien zijn. Deze verdeling in positieve en negatieve antwoorden zal per jaar besproken worden. Op die manier kunnen uitspraken gedaan worden over de houding van de bevolking per jaar. Vervolgens zal gebruik

¹³³ Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1986 - CV'86 (Den Haag 1986)*. Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-vea-bvg](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-vea-bvg).

¹³⁴ Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1987 - CV'87 (Den Haag 1987)*. Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-w6j-cf7](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-w6j-cf7).

¹³⁵ <http://www.aidsfonds.nl/kennis/geschiedenis> (geraadpleegd 14-6-2015).

¹³⁶ Becker, J.W., *Culturele Veranderingen in Nederland 1993 - CV'93 (Den Haag 1994)*. Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-9fr-9gg](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-9fr-9gg).

¹³⁷ Becker, J.W., *Culturele Veranderingen in Nederland 1997 - CV'97 (Den Haag 1997)*. Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-ksm-ult](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-ksm-ult).

gemaakt worden van verschillende achtergrondvariabelen om te specificeren welke achtergronden aan welke antwoorden kunnen bijdragen. De voor dit onderzoek gebruikte achtergrondvariabelen zijn geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en religieuze achtergrond. Voor deze vier achtergrondvariabelen is gekozen naar aanleiding van het onderzoek dat Saskia Keuzenkamp in 2006 deed, waaruit bleek dat deze variabelen de meeste invloed hadden op de houding van de bevolking ten opzichte van homoseksualiteit.¹³⁸

De achtergrondvariabelen leeftijd en opleiding zijn hierbij gehercodeerd, om vergelijkingen tussen de verschillende enquêtes mogelijk te maken. Daarnaast bestond de variabele leeftijd uit resultaten per levensjaar, waardoor erg kleine groepen ontstonden. Om een relevante omvang van groepen te verkrijgen werd leeftijd gehercodeerd. Deze hercodering omvat de volgende leeftijdscategorieën: 0-30 jaar, 31-50 jaar, 51-65 jaar en 66-120 jaar. Voor de enquêtes uitgevoerd in de jaren 1970 en 1975 waren helaas geen bruikbare gegevens beschikbaar over de leeftijd van de respondenten. Door een onduidelijke groepering op leeftijd was niet vast te stellen welke leeftijden binnen welke groep vielen. Om deze reden zijn voor de genoemde jaren geen analyses met betrekking tot leeftijd gedaan. Voor de overige enquêtes waren de gegevens wel beschikbaar, waardoor hiervoor wel analyses mogelijk waren.

De achtergrondvariabele opleiding is eveneens gehercodeerd om een relevante omvang van groepen te creëren. Groep 1 bevat de Lagere school, vakschool, huishoudschool en avondschoon. Groep 2 bevat de MULO, 3-jarige HBS, MAVO, handelsschool en vak-of avondopleiding hiervan. Groep 3 is samengesteld uit de 5-jarige HBS, HAVO, VWO, Lyceum, Gymnasium, kweekschool, atheneum en vak-of avondopleiding hiervan. Groep 4, tevens de laatste groep, bevat het opleiden aan universiteit of Technische Hogeschool en opleidingen Notariaat en Accountancy. Ook voor deze achtergrondvariabele geldt dat er voor een aantal jaren geen vergelijkbare gegevens beschikbaar waren, namelijk voor de jaren 1967, 1970 en 1975. Het onderwijssysteem bleek destijds dusdanig anders dat de categorieën uit die enquêtes niet met elkaar noch met de jaren 1980, 1985, 1986, 1987, 1993 en 1997 te vergelijken waren. Voor die laatste zes enquêtes was wel een vergelijking mogelijk, waardoor deze daarvoor wel gemaakt is.

¹³⁸ Keuzenkamp (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* 42, 43.

Hoofdstuk 5. Analyse

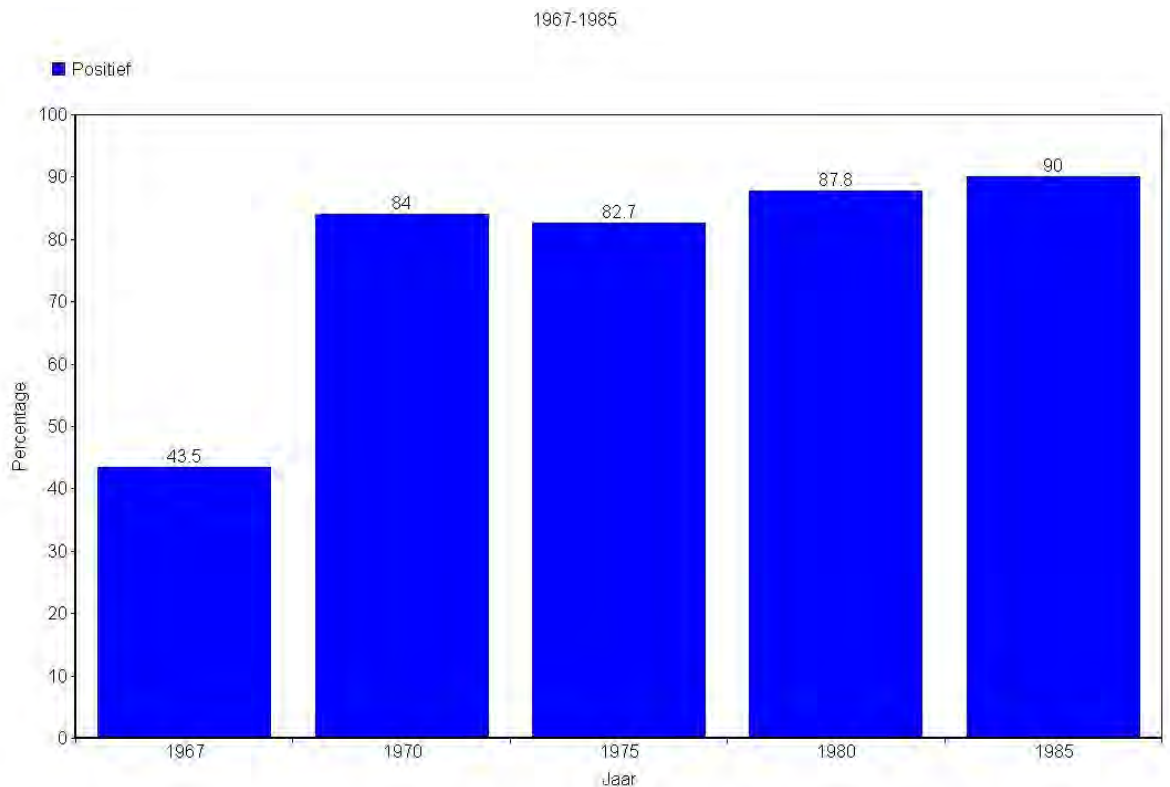
Zoals gezegd zal dit onderzoek draaien om de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. Door middel van het analyseren van twee enquêteitems zal geprobeerd worden deze houding weer te geven. Het gaat hierbij om de stelling 'Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden' en om de vraag: 'Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?'. In dit hoofdstuk zullen de resultaten van deze analyses besproken worden. Zoals eerder aangegeven worden de vragen verdeeld over de algemene houding tussen 1967 en 1997 en de verschillende achtergrondvariabelen.

Allereerst zal ingegaan worden op de algemene houding van de Nederlandse bevolking. Hierna zullen de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, opleiding en religieuze achtergrond besproken worden. Per paragraaf wordt zowel de stelling over het uit de maatschappij verwijderen van homoseksuelen als de vraag over het zoveel mogelijk vrijlaten van homoseksuelen behandeld. De bijgevoegde staafdiagrammen geven bij de stelling het percentage aan dat afwijzend reageerde, en daarmee een positieve houding ten opzichte van homoseksuelen tentoonspreidt. Voor de vraag gaat het om het percentage van de genoemde groep dat positief op de vraag antwoordde.

Wanneer een percentage van 0% in de staafdiagrammen verschijnt, betekent dit dat er geen gegevens voor de betreffende enquête of groep beschikbaar waren. Daarnaast moet rekening gehouden worden met de kans dat de gevonden resultaten ten onrechte de hypothese lijken te ondersteunen (dus op toeval berusten). Deze kans wordt automatisch door SPSS berekend. Wanneer de p-waarde lager is dan 0,05 worden de resultaten significant geacht. Hiermee wordt bedoeld dat de kans dat de hypothese ten onrechte behouden wordt (ofwel bewezen geacht wordt) kleiner is dan 5%. Deze 5% wordt een acceptabel risico bevonden. Bij een p-waarde tussen de 0,05 en 0,10 wordt gesproken van een trend. Hiermee wordt bedoeld dat de resultaten niet significant zijn, maar wel zo dicht bij het significantieniveau liggen dat het aannemelijk is dat de hypothese terecht behouden wordt. P-waarden van 0,10 en hoger geven aan dat het gevonden resultaat niet significant is. Het behouden van de hypothesen wordt daarmee niet verantwoord bevonden, omdat de kans dat dit ten onrechte zou zijn 10% of hoger is.

5.1 Algemene houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit

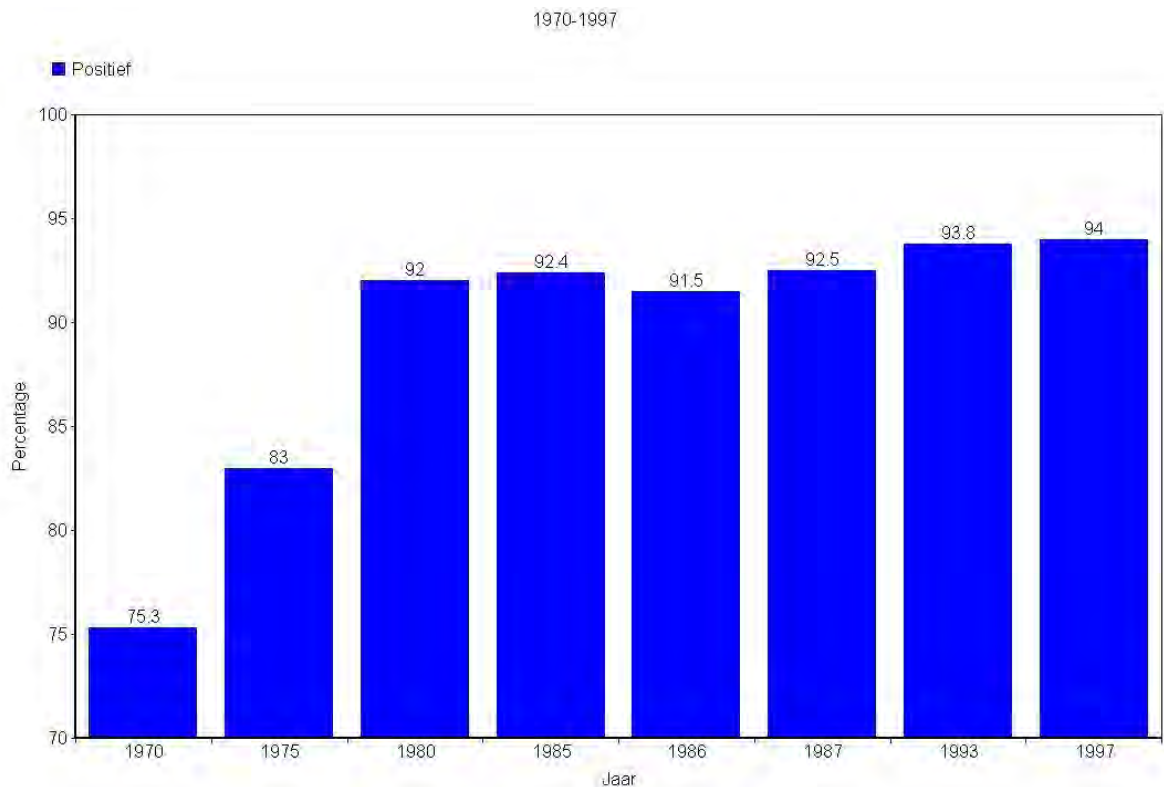
5.1.1 Homosexuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden

De grafiek laat het percentage van de respondenten zien dat het niet eens is met de stelling. Dat betekent dat in bijvoorbeeld 1967 43,5% van de respondenten vindt dat homoseksuelen niet uit de maatschappij verwijderd moeten worden. 56,5% Van de respondenten is dus van mening dat homoseksuelen wél uit de maatschappij verwijderd moeten worden. Dit sluit aan bij wat in de literatuur over de jaren 60 geschreven wordt. In die tijd werden (geestes)zieken buiten de maatschappij geplaatst, wat doet vermoeden dat men dacht dat homoseksualiteit een ziekte of stoornis was.

Opvallend is dat amper drie jaar later, in 1970, het percentage respondenten dat vond dat homoseksuelen niet uit de maatschappij moesten worden verwijderd bijna verdubbeld is. Waar deze plotselinge omslag door veroorzaakt wordt is aan de hand van deze algemene gegevens en aan de hand van de literatuur niet te verklaren. De stijging die tussen 1967 en 1970 te zien is, blijft zich (in mindere mate) voortzetten in de jaren die volgen tot en met 1997. Deze stijging is vermoedelijk de reden dat de vraag uiteindelijk uit de enquêtes verwijderd is. De minieme daling in 1975 valt aan de hand van de literatuur niet te verklaren. Over het algemeen vindt dus een daling plaats van het aantal mensen tussen 1967 en 1997 dat vindt dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden.

5.1.2 Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?

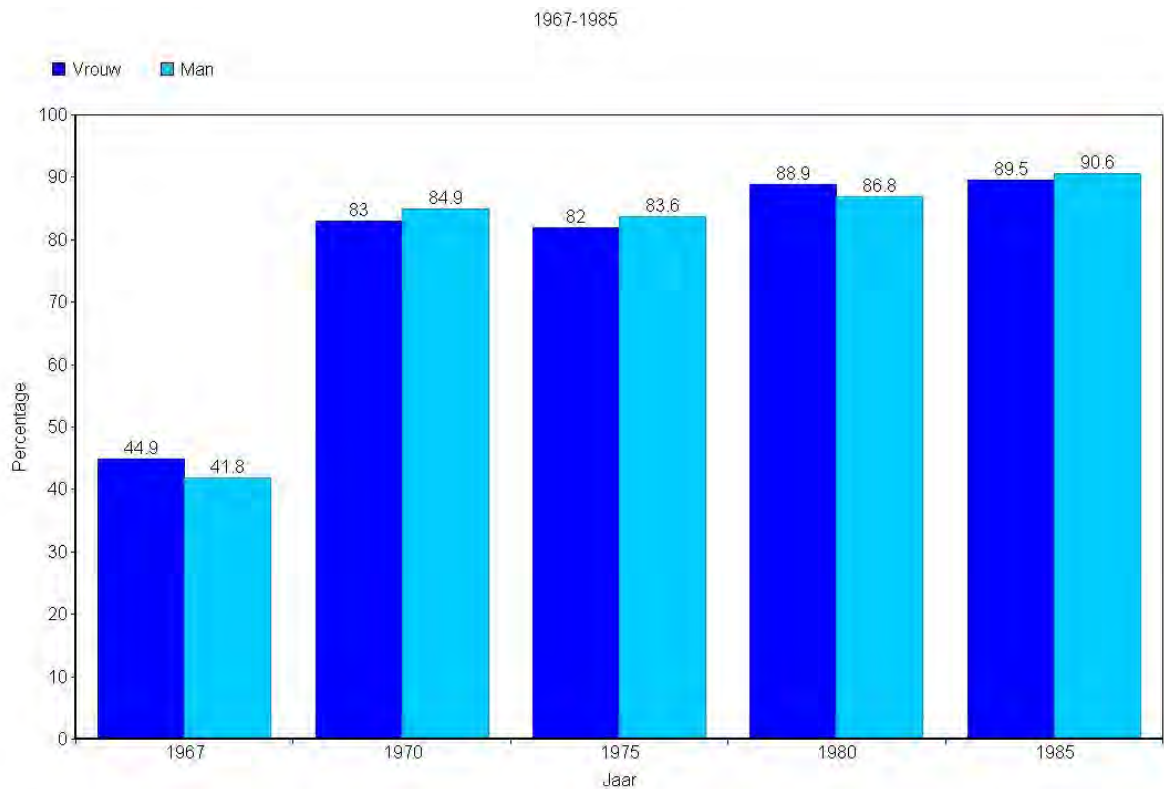

Deze vraag kon beantwoord worden met 'zoveel mogelijk vrijlaten' of 'zoveel mogelijk tegengaan'. In de grafiek wordt het percentage van de respondenten weergegeven dat zich positief uitlaat over de stelling. Dit zijn dus de respondenten die aangaven dat homoseksuelen zoveel mogelijk vrijgelaten moeten worden om te leven op hun eigen manier. Ook bij deze vraag is een steeds positievere houding van de respondenten te zien. Waar in 1970 slechts 75,3% positief stond tegenover het zoveel mogelijke vrijlaten van homoseksuelen in de manier waarop zij hun leven inrichten, bleek dit in 1997 al 94% te zijn. Deze stijging sluit aan bij de literatuur, waarin gesteld wordt dat homoseksualiteit in de loop van de jaren 80 en 90 steeds meer geaccepteerd wordt. Opvallend is de sterkte stijging tussen 1975 en 1980, jaren waarin het COC steeds openlijker naar buiten treedt en door middel van zichtbaarheid meer acceptatie voor homoseksualiteit probeert te verkrijgen. De kleine daling in de positieve houding die in 1986 te zien is, heeft waarschijnlijk te maken met de steeds verdere verspreiding van aids. Niet alleen de angst voor de ziekte zelf en de wetenschap dat veelal homoseksuele mannen besmet zijn, maar ook de beperkte kennis over de verspreiding van de ziekte zorgden ervoor dat de risicogroepen negatiever bekeken werden dan eerder het geval was.

Over het algemeen vindt dus een verschuiving plaats tussen 1967 en 1997 waarin steeds meer mensen vinden dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier.

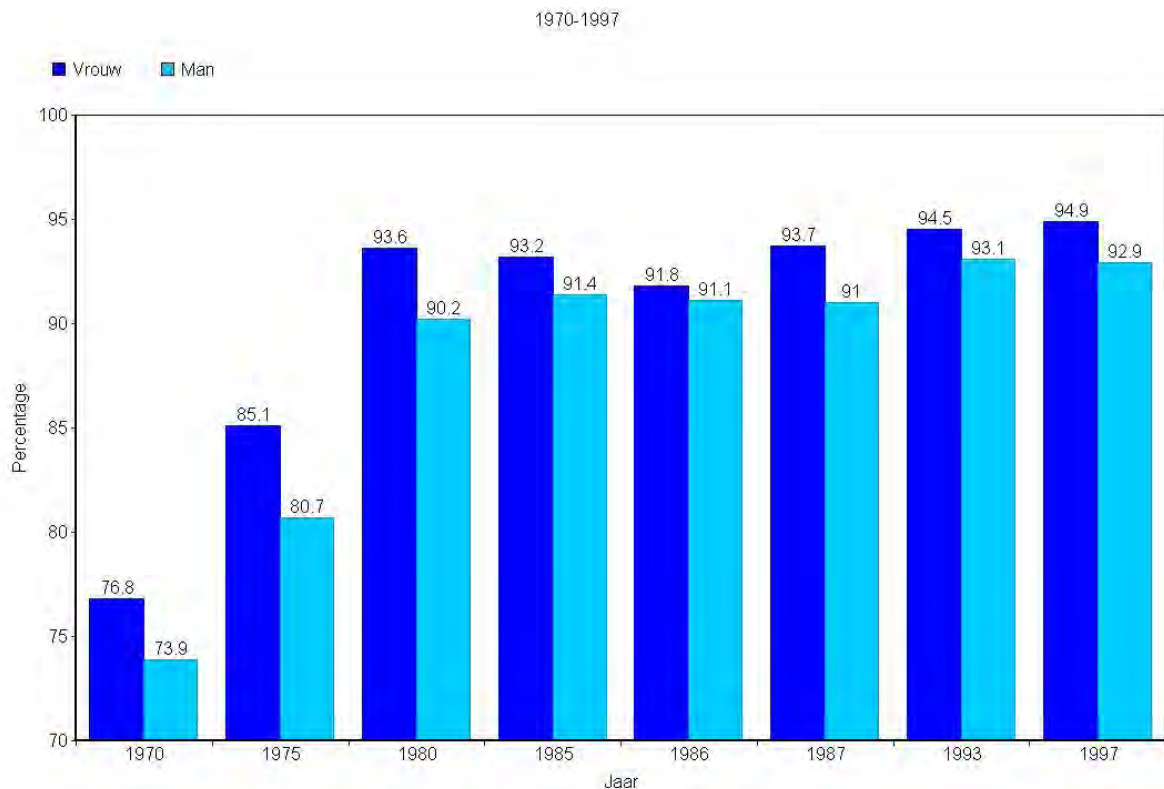
5.2 Geslacht

5.2.1 Homosexuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden

Uit de in hoofdstuk twee beschreven onderzoeken bleek dat mannen vaak negatiever reageren op homoseksualiteit dan dat vrouwen doen. Deze grafiek laat echter zien dat mannen (lichtblauw) en vrouwen (donkerblauw) in hun reactie op de stelling niet veel verschillen. Het ene jaar zijn vrouwen positiever, het andere jaar de mannen. De gevonden verschillen met betrekking tot geslacht in reactie op de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden zijn echter alleen significant voor 1970 ($p=0,023$), waardoor alleen in dit jaar van een significant verschil tussen mannen en vrouwen in hun houding ten opzichte van homoseksualiteit gesproken kan worden. Meer mannen dan vrouwen zijn in dat jaar tegen de stelling, wat tegengesteld is aan wat in de literatuur te vinden is. In de overige jaren is geen verschil tussen mannen en vrouwen gevonden, wat evenmin aansluit op de literatuur. Op een uitzondering na in 1970 waarin mannen juist positiever zijn dan vrouwen, is er door de jaren heen dus geen verandering in verschil tussen mannen en vrouwen in reactie op de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden te zien.

5.2.2 Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?

Wanneer naar deze vraag gekeken wordt, valt op dat mannen in alle jaren wel een negatievere houding ten opzichte van homoseksualiteit hebben dan vrouwen. Voor de jaren 1975, 1980 en 1987 bleken de verschillen met betrekking tot geslacht significant te zijn. Voor 1997 is sprake van een trend ($p = 0,051$). Als enkel gekeken wordt naar de jaren waarin de resultaten significant bleken, valt het verschil tussen mannen en vrouwen op. In deze jaren zijn mannen tussen de 2% en 5% negatiever dan vrouwen. Deze bevindingen sluiten aan bij de conclusie uit de eerder beschreven onderzoeken uit Groot-Brittannië en de VS, waarin werd gesteld dat mannen negatiever reageren op homoseksualiteit dan vrouwen. Toch nemen de positieve reacties voor zowel mannen als vrouwen toe tussen 1970 en 1997.

Een verklaring voor de negatievere houding van mannen ten opzichte van homoseksualiteit wordt in de beschreven onderzoeken niet duidelijk gegeven. Wel wordt hierin besproken dat mannen negatiever reageren op homoseksuele mannen dan op lesbische vrouwen. Omdat de term 'homoseksueel' volgens hetzelfde onderzoek vaak wordt geassocieerd met homoseksuele mannen en niet met lesbische vrouwen, kan dit een verklaring te zijn voor de negatievere houding van mannen ten opzichte van homoseksualiteit. Uit de ontwikkelingen in de tijd zelf valt geen aanwijsbare reden voor deze negatievere houding te geven. Toch is er nog een verklaring mogelijk, maar hiervoor moet dieper in de geschiedenis gedoken worden.

Hoewel het verschil tussen mannen en vrouwen en de hogere waardering voor mannen al eeuwen bestaat, werd pas vanaf halverwege de achttiende eeuw een fundamenteel verschil tussen mannen en vrouwen onderscheiden. Dit onderscheid zou ten grondslag liggen aan de verschillende positie van mannen en vrouwen in de maatschappij, waardoor het lichamelijke sekseverschil zorgde

voor een duidelijk hiërarchie in de maatschappij.¹³⁹ Door deze duidelijke hiërarchie was het voor mannen noodzakelijk om typische mannelijke karakteristieken te hebben. Het ging hierbij met name om karakteristieken zoals kracht, verstand en een actieve (seksuele) houding. Vrouwen daarentegen werden slechts capaciteiten toegedicht die hen geschikt maakte om goede moeders te zijn.¹⁴⁰ Zij moesten zorgzaam zijn en werden een passieve (seksuele) rol toegedicht.

Toen eind negentiende eeuw steeds meer onderzoek gedaan werd naar de verklaringen voor homoseksualiteit, kwam de Britse arts Havelock Ellis met de theorie van de seksuele inversie.¹⁴¹ Letterlijk betekende dit het omdraaien van de geslachtsrol. Homoseksuele mannen zouden hierbij de vrouwelijke (passieve) rol aannemen, terwijl homoseksuele vrouwen een mannelijke (actieve) rol aan zouden nemen.¹⁴² Niet alleen zorgde deze theorie ervoor dat homoseksualiteit erkend werd als iets dat aangeboren was, ook homoseksuelen zelf bleken zich in deze stereotypering te herkennen. Deze theorie van seksuele inversie wordt nog altijd gebruikt wanneer men het heeft over lesbiennes, die bestempeld worden als mannelijke vrouwen, en homoseksuele mannen, die als vrouwelijk bestempeld worden. Dat deze beschrijving in werkelijkheid voor lang niet alle homoseksuele mannen en vrouwen opgaat moge duidelijk zijn.

Juist de vrouwelijkheid van homoseksuele mannen wordt echter door veel (heteroseksuele) mannen als iets bedreigends gezien.¹⁴³ Vooral wanneer een heteroseksuele man denkt dat hij door een homoman op een seksuele manier wordt bekeken blijkt dit bedreigend voor hem te zijn. Hij voelt zich gedwongen in een vrouwelijke rol, die als vernederend gezien wordt.¹⁴⁴

Deze angst voor het gevoel van ontmannelijking die homoseksuele mannen bij heteroseksuele mannen teweeg kunnen brengen, maakt dat veel mannen zich negatiever uitlaten over homoseksuelen. Dit is terug te zien in de resultaten uit de enquêtes.

5.3 Leeftijd

Wanneer naar leeftijd als achtergrondvariabele gekeken wordt, zijn een paar zaken van belang. Zoals gezegd zijn er voor het analyseren vier leeftijdscategorieën gecreëerd. Bij het vergelijken van de gegevens moet echter rekening gehouden worden met het verschuiven van respondenten door de leeftijdscategorieën. Degenen die in de jaren 60 in de eerste groep vielen, vallen in de jaren 90 niet meer in diezelfde categorie. Er kunnen daardoor twee verschijnselen optreden.

Het eerste verschijnsel dat zich voor kan doen is het leeftijdseffect. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat een bepaalde mening gebonden is aan een bepaalde leeftijd. Over het algemeen zeggen we bijvoorbeeld dat ouderen een conservatievere mening hebben dan jongeren.

Het tweede verschijnsel dat op kan treden is het generatie-effect. Hierbij wordt uitgegaan van een generatiegebonden mening. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om jongeren uit de jaren 80 die een veel progressievere houding zouden hebben dan jongeren uit de jaren 50. Wanneer de jongeren uit de jaren 80 echter ouder worden en in een andere leeftijdscategorie terecht komen, blijven zij dezelfde mening toegedaan. Een eventuele positieve mening zou dus door de jaren heen opschuiven in leeftijdscategorieën.

¹³⁹ G. Mak, *Mannelijke vrouwen, over grenzen van sekse in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1997) 26.

¹⁴⁰ R. Alsop, A. Fitzsimons en K. Lennon, *Theorizing gender* (Cambridge 2002) 16, 17.

¹⁴¹ H. Ellis, *Sexual Inversion* (1897).

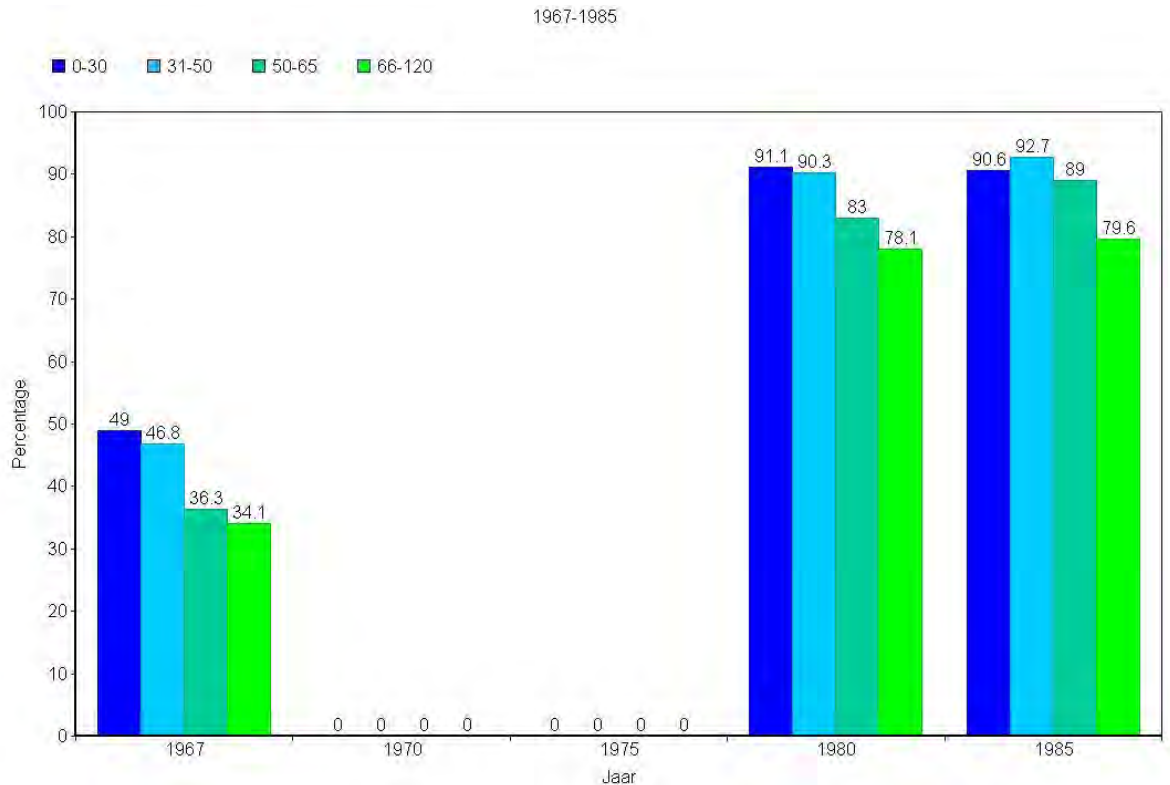
¹⁴² J. Schuyf, *Een stilzwijgende samenzwering* (Amsterdam 1994) 161.

¹⁴³ <http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/de-grote-vrouwelijke-revolutie~a3387150/> (geraadpleegd 15-6-2015).

¹⁴⁴ <http://www.mdra.nl/nieuws/amsterdams-onderzoek-homogeweld> (geraadpleegd 15-6-2015).

Voor de analyse van de achtergrondvariabele leeftijd konden de jaren 1970 en 1975 niet gebruikt worden, omdat deze enquêtes geen gegevens over de leeftijd van de respondenten bevatten.

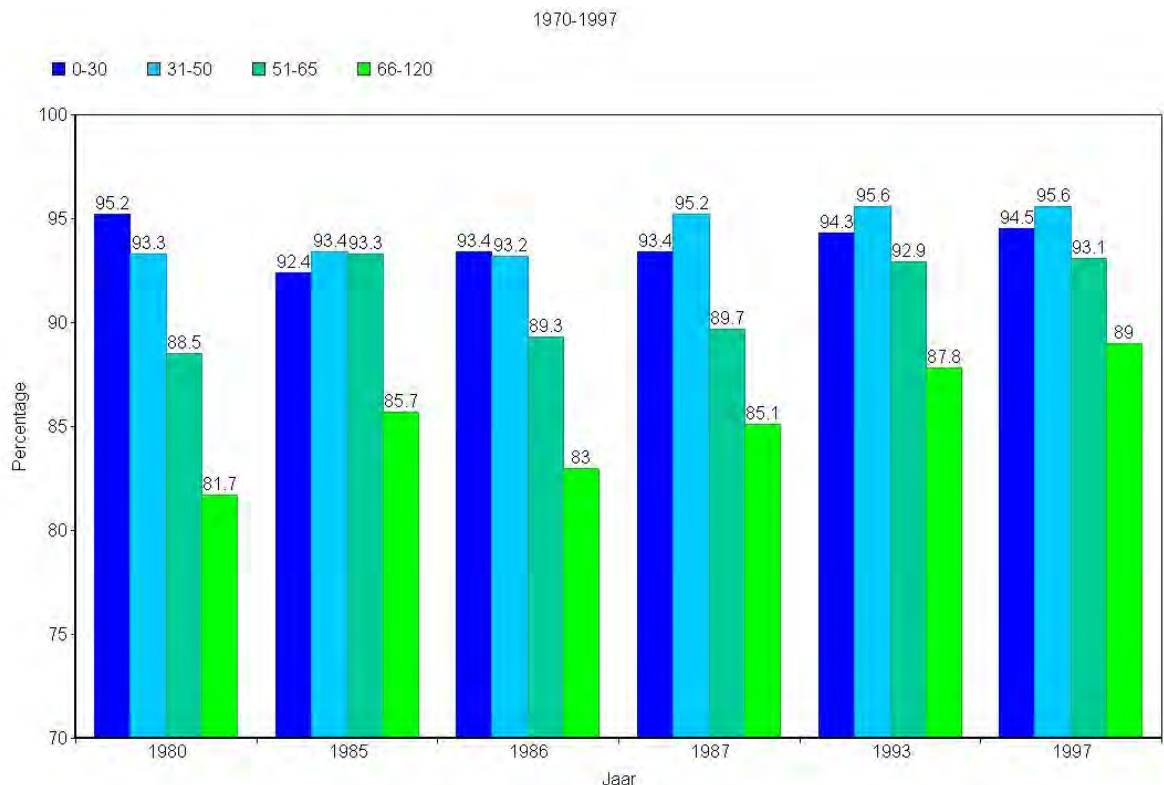
5.3.1 Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden

Voor deze stelling zijn slechts van drie jaren gegevens beschikbaar. Hiervan bleken alleen in de jaren 1980 en 1985 significante verschillen tussen leeftijdsgroepen te zijn, waarbij ouderen volgens verwachting het vaker eens zijn met de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden dan jongeren. Voor 1967 was daarnaast een trend in dezelfde richting te zien ($p=0,072$). Interessant is dat de positieve houding van de groep met de oudste respondenten in 1985 meer dan verdubbeld is ten opzichte van 1967. Ook de overige groepen verdubbelen vrijwel allemaal in deze positieve houding. Toch is de groep van oudste respondenten steeds het minst positief van de vier groepen.

Vanwege de beperkte hoeveelheid gegevens kan niet bepaald worden of er sprake is van een leeftijds- of een generatie-effect op de veranderende houding met betrekking tot de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden.

5.3.2 Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?

Bij deze vraag bleken de verschillen tussen leeftijdsgroepen voor elk van de geanalyseerde jaren significant. Hierdoor is een betere vergelijking door de jaren heen te maken dan bij de stelling. Ook hier is te zien dat de groep van oudste respondenten per jaar het minst positief van alle groepen is. De percentages blijven hangen tussen de 85% en 90% van de respondenten die positief op de vraag antwoord. Voor de andere groepen geldt eveneens dat de houding door de jaren heen steeds positiever wordt, maar tussen de groepen lijkt de verhouding positief-negatief ongeveer gelijk te blijven. De groepen 50-65 jaar en 66-120 jaar staan in mindere mate positief tegenover homoseksualiteit dan de groepen 0-30 jaar en 31-50 jaar. Hierdoor lijkt het leeftijdseffect op te treden. Oudere respondenten zijn conservatiever in hun mening. Zelfs wanneer zij op jongere leeftijd positiever oordeelden over homoseksualiteit, blijkt dit naarmate de leeftijd vordert af te nemen.

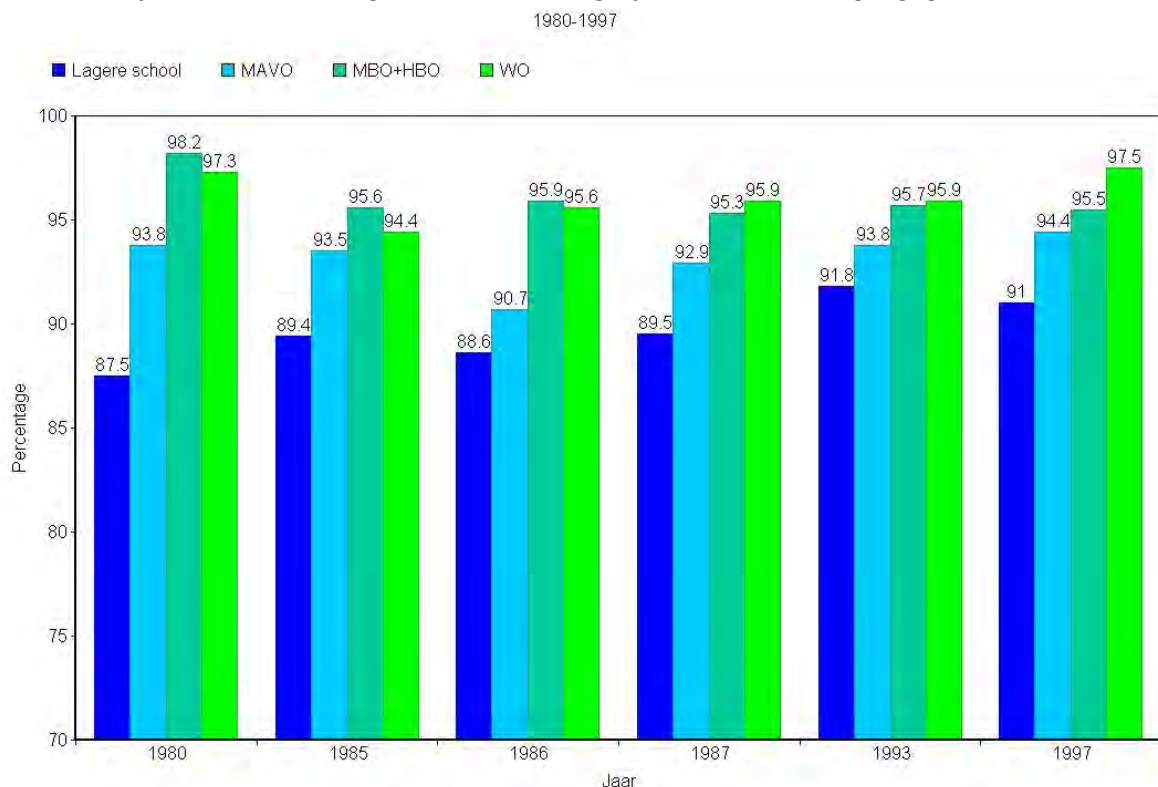
De daling in de positieve houding in 1986 valt bij deze achtergrondvariabele op. Met name de oudere leeftijdscategorieën (51-65 jaar en 66-120 jaar) laten een beduidend minder positieve houding zien ten opzichte van de jaren ervoor en erna. Vermoedelijk heeft dit te maken met ontbrekende kennis over aids en de herkomst ervan.

5.4 Opleidingsniveau

Voor de achtergrondvariabele opleidingsniveau kon de stelling *'Homoseksuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden'* niet geanalyseerd worden. Dit heeft te maken met de verschillende opleidingsniveaus die door de jaren heen steeds andere namen kregen en samengevoegd of gesplitst werden. Tussen de jaren 1967 en 1980 konden de niveaus hierdoor niet vergeleken worden. Alleen de jaren 1980 en 1985 zouden hierdoor bekeken kunnen worden, maar zo'n vergelijking geeft weinig weer over de veranderende houding ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1967 en 1997. Er is

daarom gekozen om met betrekking tot opleidingsniveau alleen de vraag te analyseren voor de jaren 1980, 1985, 1986, 1987, 1993 en 1997, omdat deze dezelfde opleidingsniveaus hanteren.

5.4.1 Vindt U dat men mensen die homosexueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?

Doordat er geen gegevens uit de jaren 1970 en 1975 beschikbaar waren, zijn de antwoorden op deze vraag alleen voor de jaren 1980, 1985, 1986, 1987, 1993 en 1997 bekeken. De verschillen tussen opleidingsniveau met betrekking tot de vraag bleken voor al deze jaren significant te zijn. In de in hoofdstuk twee beschreven onderzoeken uit de VS en Groot-Brittannië wordt opleidingsniveau slechts aangestipt als een reden voor een bepaalde houding ten opzichte van homoseksualiteit. Saskia Keuzenkamp gaf in haar onderzoek voor het SCP eveneens aan dat opleiding een rol speelde bij het al dan niet positief beantwoorden van vragen over homoseksualiteit. Uit deze grafiek is te zien dat, hoewel vrijwel alle groepen door de jaren heen een steeds positievere houding aannemen, de groep laagopgeleiden duidelijk een minder positieve houding heeft. Een verklaring kan voornamelijk gegeven worden voor de houding van laagopgeleide mannen. Zoals in paragraaf 2 werd uitgelegd, wordt (mannelijke) homoseksualiteit als iets onmannelijks gezien. Bij laagopgeleide mannen lijkt de negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit voornamelijk te maken te hebben met het bewijzen van hun eigen mannelijkheid.¹⁴⁵ Door de aanwezigheid van homomannen, die niet als echte mannen worden gezien, voelen laagopgeleide mannen de neiging hun eigen mannelijkheid te bewijzen. Dit is vaak de reden van geweld tegen homoseksuele mannen.¹⁴⁶

¹⁴⁵ <http://www.volkskrant.nl/wetenschap/theorie-een-homohater-is-zelf-homo-ontkracht~a3532361/> (geraadpleegd 15-6-2015).

¹⁴⁶ <http://www.mdra.nl/nieuws/amsterdams-onderzoek-homogeweld> (geraadpleegd 15-6-2015).

Door de jaren heen worden homoseksuelen door alle opleidingsniveaus steeds positiever beoordeeld, en blijkt dat de lager opgeleide respondenten minder positief zijn dan hoger opgeleide respondenten. Opvallend is hierbij dat de kleine daling in positieve houding voor de achtergrondvariabele opleidingsniveau in 1985 ligt, terwijl dit bij de overige achtergrondvariabelen in 1986 te zien is. Ook is het opvallend dat de houding van de derde groep (MBO'ers en HBO'ers) tussen 1985 en 1997 niet meer zo positief wordt als deze houding ten opzichte van homoseksuelen in 1980 was.

5.5 Religie

Voor de achtergrondvariabele religie werd niet alleen gekeken naar de religie die men aanhing op het moment van de afname van de enquête, maar ook naar de religie waarmee de respondenten opgevoed zijn. Daarnaast kwamen sommige religies niet in alle afgenomen enquêtes voor. De grafiek geeft 0% weer voor de jaren waarin dit het geval was.

Om een verschil te kunnen zien tussen de respondenten die nog altijd een religie aanhangen en degenen die slechts binnen een bepaalde religie opgevoed zijn, zullen eerst twee frequentietabellen gegeven worden. Hierin is te zien hoeveel procent van de respondenten binnen welke geloofsovertuiging is opgevoed en waartoe zij behoorden ten tijde van de afname van de enquête.

Opgevoed in bepaald geloof

	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1993	1997
Geen	23,09	26,12	26,3	28,6	29,6	26,8	29,6	26,9
Rooms-Katholiek	39,85	39,85	37,1	37,8	37,8	36,9	38,1	38,1
Nederlands Hervormd	23,85	23,85	22,1	19,7	18,8	21,3	18,3	18,7
Gereformeerd	10,18	10,18	11,2	10,1	9,6	9,4	8,9	10,8
Islam	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	0,5	0,5	0,7	0,7
Anders	0	0	3,3	3,8	3,5	5,1	4,4	4,81
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Behorend tot bepaald geloof

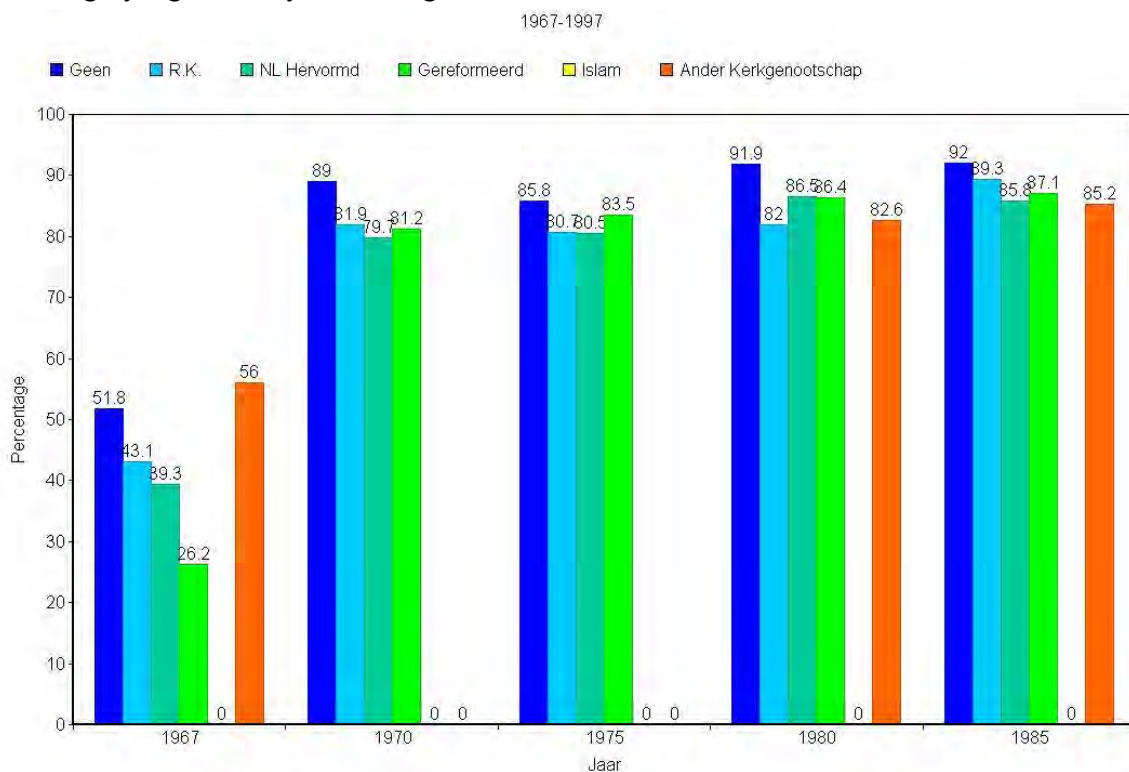
	1967	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1993	1997
Geen	24,4	40,52	44,62	49,9	52,2	51,6	55,2	59,6	58,6
Rooms-Katholiek	36,1	35,19	30,88	25,1	24,8	25,2	23,1	19,7	19,6
Nederlands Hervormd	25,8	15,95	15,12	14,2	12,4	12,4	11,4	10,3	10,1
Gereformeerd	8,2	8,34	9,37	8,4	7,9	7,4	7,1	6	7,1
Islam	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	0,5	0,4	0,6	0,5
Anders	5,5	0	0	2,4	2,8	2,8	2,8	3,8	4,15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Uit deze tabellen valt op te maken dat het aantal respondenten zonder geloof ten tijde van de afname van de enquête hoger was dan het aantal respondenten dat zonder geloof opgevoed is. De verregaande secularisering die sinds de jaren 50 optrad is dan ook goed op te maken uit deze twee tabellen.

Hoewel het Rooms-katholieke geloof steeds door de meeste respondenten werd aangehangen, bleek het aantal respondenten zonder geloof vanaf de jaren 70 een steeds groter deel van de respondenten uit te maken. Het aantal moslims dat meewerkte aan de enquêtes blijkt zeer klein te zijn.

5.5.1 Homosexuelen moeten uit de maatschappij verwijderd worden

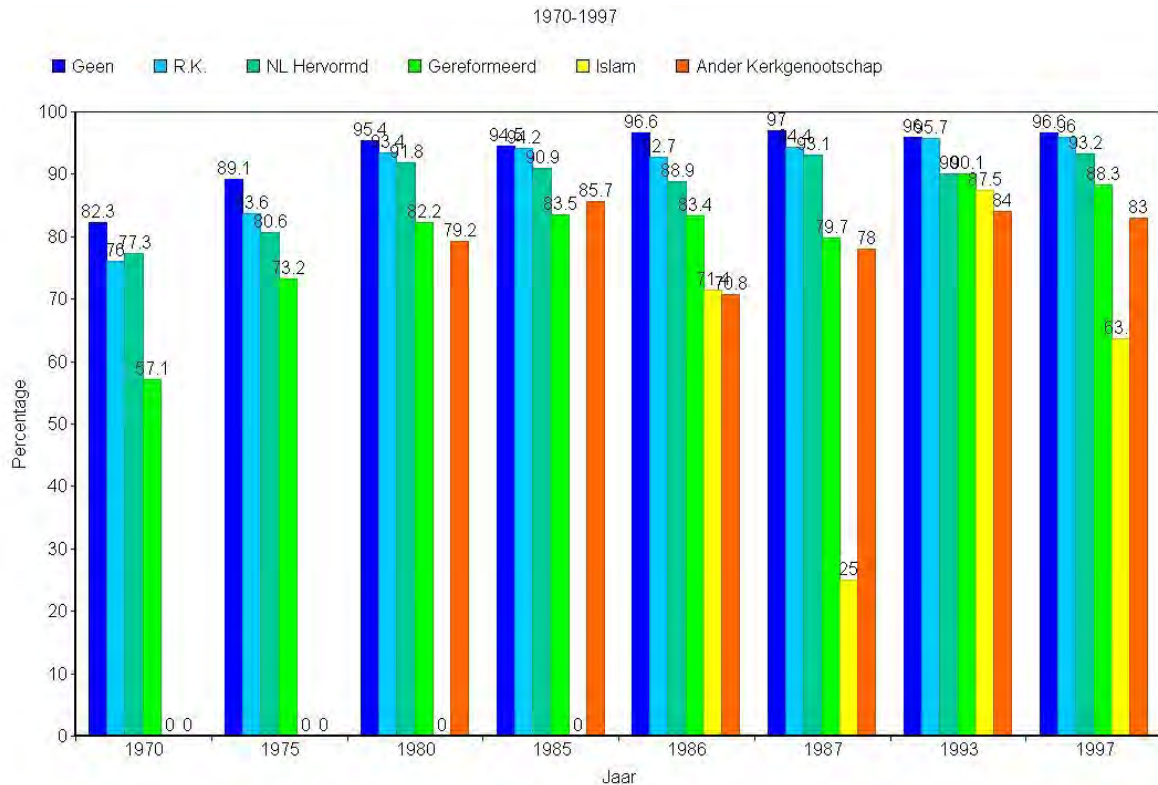
Voor deze vraag konden slechts de gegevens weergegeven worden van de religie waar de respondenten toe behoorden ten tijde van de afname van de enquête. Gegevens over het geloof waar deze respondenten mee opgevoed zijn was voor het jaar 1967 niet beschikbaar, waardoor geen goede vergelijking door de jaren heen gemaakt kon worden.

De verschillen tussen de religies in deze grafiek bleken significant voor alle onderzochte jaren. Hoewel de respondenten die aangeven niet te behoren tot een religie door de jaren heen steeds het meest positief waren, veranderde er onder de gelovigen veel. Zo verdubbelen de positieve reacties onder Rooms-katholieken en Nederlands Hervormden tussen 1967 en 1970. De positieve mening van de Gereformeerde respondenten verdriedubbelde in deze periode zelfs. In de jaren daarna zou niet meer zo'n sterke stijging te zien zijn.

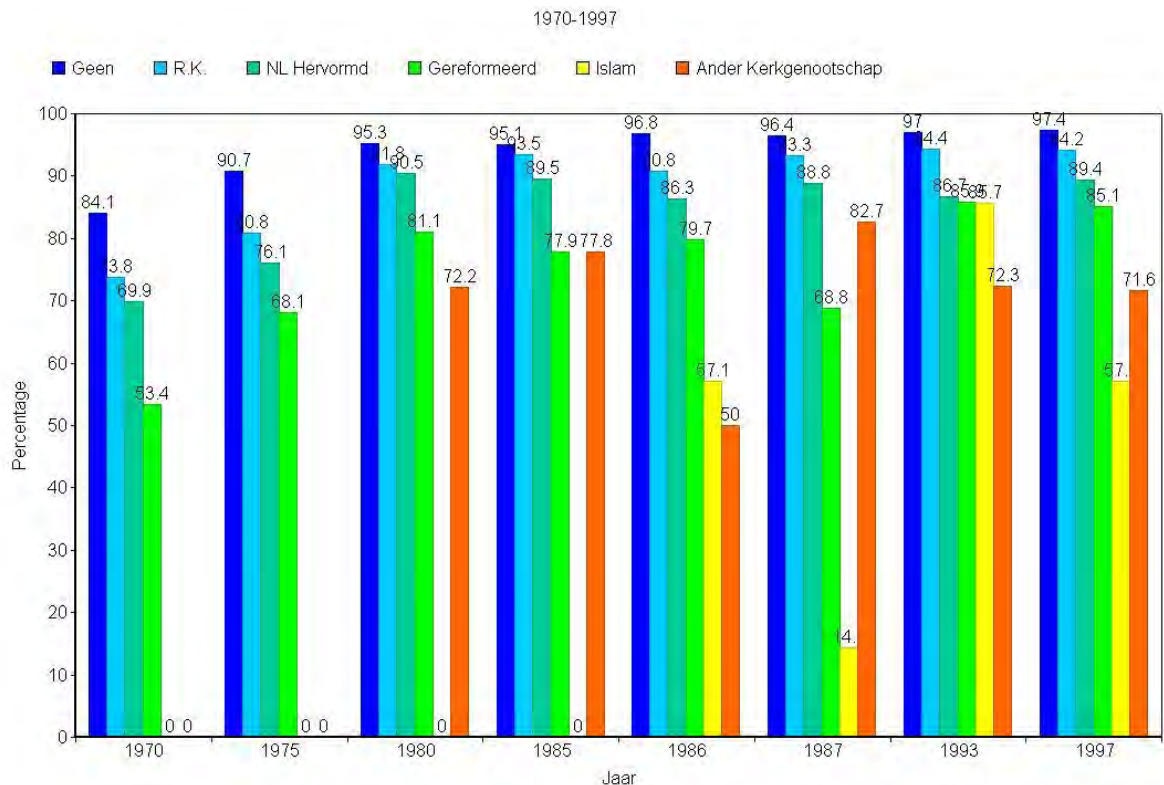
5.5.2 Vindt U dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent U van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?

Voor de analyse van deze vraag was het mogelijk om gebruik te maken van de gegevens over het geloof waarmee men opgevoed werd en het geloof dat men ten tijde van het afnemen van de enquête aanhing.

Bovenstaande grafiek geeft de reactie weer van de respondenten die binnen een bepaald geloof zijn grootgebracht. Voor het jaar 1967 waren zoals gezegd geen gegevens beschikbaar. Voor de overige jaren verschilden de religies significant van elkaar. Ook voor deze vraag geldt in alle jaren dat degenen die zonder geloof zijn opgevoed het meest positief zijn. Daarnaast is opvallend hoe de houding van moslims door de jaren heen erg wisselvallig is, maar toch overwegend positief. Vermoedelijk heeft de wisselvalligheid te maken met het kleine aantal islamitische respondenten.

Voor deze vraag is een minder sterke stijging in de positieve houding van Gereformeerde respondenten te zien. Van alle gelovigen blijken katholieken en Nederlands Hervormden het meest positief in hun houding ten opzichte van homoseksualiteit.

In deze grafiek wordt gekeken naar de antwoorden van respondenten die ten tijde van het afnemen van de enquête al dan niet tot een kerkgenootschap behoorden. De groepen verschilden ook dit keer significant van elkaar voor alle onderzochte jaren. Tussen de jaren zijn geen grote verschillen te zien. Wederom is de groep ongelovigen in alle jaren het meest positief. Van alle gelovigen zijn ook ditmaal met name de katholieken en Nederlands Hervormden het meest positief. De mening van de bevroegde moslims is opnieuw erg wisselvallig. Zoals gezegd kan dit te maken met het lage aantal islamitische respondenten.

De houding van respondenten die nog altijd tot een geloofsgemeenschap behoren blijkt iets minder positief dan degenen die opgevoed zijn in een bepaald geloof. Zo reageerde 91,8% van de katholieken in 1980 positief op de vraag, terwijl dit voor degenen die opgevoed werden met het katholieke geloof 93,4% was. Een verklaring hiervoor is dat een aantal van de respondenten die positief oordeelden over homoseksualiteit zichzelf inmiddels niet langer tot deze geloofsgemeenschap rekent.

Een verklaring voor de steeds positievere houding van de christelijke respondenten (waarmee zowel katholieken als Nederlands Hervormden en Gereformeerden bedoeld worden) kan gevonden worden in de houding die de kerkelijke instelling in Nederland aannamen met betrekking tot homoseksualiteit. Voor elk van deze groepen gold dat predikanten academisch geschoold werden, waardoor nieuwe inzichten in de geneeskunde, psychologie en sociologie bij hen bekend waren. Deze inzichten hielden ook in dat homoseksualiteit steeds minder als een zonde gezien werd.¹⁴⁷ Daarnaast zorgde de steeds verdergaande secularisering ervoor dat de kerken een andere, minder autoritaire houding aan moesten nemen om hun gelovigen in de kerk te houden.¹⁴⁸¹⁴⁹

¹⁴⁷ D. Bos, *De aard, de daad en het Woord* 50.

¹⁴⁸ http://www.dbnl.org/tekst/schu069welv01_01/schu069welv01_01_0016.php (geraadpleegd 17-6-2015).

¹⁴⁹ D. Bos, *De aard, de daad en het Woord* 50.

Binnen de katholieke kerk werd vanaf de jaren 50 steeds meer aandacht aan de geestelijke gezondheidszorg van gelovigen besteed. Om ook de homoseksuele gelovigen van dienst te kunnen zijn was echter behoefte aan meer informatie over homoseksualiteit. Door deel te nemen aan door het COC georganiseerde congressen en studiecentra over homoseksualiteit werd niet alleen meer informatie verkregen, maar kwamen de katholieken ook nader tot het COC.¹⁵⁰ Het COC had veel gelovige leden, die door deze toenadering op meer begrip voor hun situatie hoopten. In 1958 werd het Pastoraal Bureau opgericht, dat tot 1965 pastorale zorg zou bieden aan gelovigen die moeite hadden met hun eigen homoseksualiteit.¹⁵¹ Vanaf 1965 bestond er een Interkerkelijke Werkgroep Pastorale hulp aan Homofielen, waarbij de katholieke, Nederlands Hervormde en Gereformeerde predikanten samenwerkten om hulp te bieden aan homoseksuele gelovigen.¹⁵² Hoeveel hulp de katholieke kerk echter ook geboden heeft aan homoseksuele gelovigen, de officiële houding ten opzichte van homoseksuelen blijft afwijzend. Doordat er binnen het katholicisme niet of nauwelijks over seksualiteit wordt gesproken, laat dit echter ruimte voor de eigen invulling hiervan. Meningen over homoseksualiteit staan binnen de katholieke kerk dan ook niet vast.¹⁵³ De beduidend positievere mening van de katholieke respondenten in vergelijking met de overige gelovigen is dan ook niet te verklaren aan de hand van ontwikkelingen binnen de katholieke kerk. Mogelijkerwijs zorgde het zwijgen van de katholieke kerk ervoor dat de gelovigen zelf na gingen denken over hun mening met betrekking tot homoseksualiteit en namen hierbij de door Jezus gepredikte naastenliefde in acht.¹⁵⁴

De Nederlandse Hervormde gemeenschap pleitte er in de jaren 50 al voor om het seksuele niet langer gelijk te stellen met het zondige. Ook werd gesteld dat het huwelijk niet om voortplanting moest draaien, maar om liefde.¹⁵⁵ Hiermee ontkoppelden zij seksualiteit en voortplanting. Toch waren er binnen de Nederlands Hervormde gemeenschap grote meningsverschillen, waardoor de acceptatie van homoseksualiteit op zich liet wachten. Vanaf de jaren 70 werd gesteld dat homoseksuelen als mens gelijkwaardig waren aan heteroseksuelen, al bleef homoseksualiteit als een afwijking gezien worden.¹⁵⁶ Halverwege de jaren 90 werd het bestaan van homoseksuelen echter volledig aanvaard.

Wat de Gereformeerde kerk betrof werd vanaf de jaren 60 gesteld dat homoseksuelen medemensen waren, die door iedereen geaccepteerd zouden moeten worden.¹⁵⁷ In de jaren 70 werd een rapport uitgebracht waarin de Bijbelse verboden niet op homoseksuelen van toepassing werden geacht.¹⁵⁸ Ook probeerde de gemeenschap van bovenaf acceptatie van homoseksuelen te bereiken door op tv interviews met homoseksuelen uit te zenden en niet langer óver homoseksuelen te spreken maar mét hen.¹⁵⁹ Daarnaast werd in 1989 de eerste homoseksuele relatie ingezegend.¹⁶⁰

Hoewel de Nederlands Hervormde en de Gereformeerde kerken beide een grote acceptatie van homoseksualiteit bepleiten, is in de gevonden resultaten een beduidend positievere houding van de Nederlands Hervormde respondenten te zien. Een mogelijke verklaring hiervoor is de wijze waarop de acceptatie van homoseksualiteit binnen de kerken werd gepropageerd. In het geval van

¹⁵⁰ Oosterhuis, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland* 135.

¹⁵¹ Idem 138, 139.

¹⁵² D. Bos, *De aard, de daad en het Woord* 17.

¹⁵³ Oosterhuis, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland* 190.

¹⁵⁴ Lucas 10:36-37.

¹⁵⁵ D. Bos, *De aard, de daad en het Woord* 15.

¹⁵⁶ Idem 19.

¹⁵⁷ Idem 16.

¹⁵⁸ Idem 17.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Idem 18.

de Gereformeerde kerk werd de acceptatie vooral van bovenaf ingebracht. Hierdoor kan de mening onder de gelovigen zelf anders zijn dan dat de leiders van de Gereformeerde kerk zouden willen.

Door de verscheidenheid aan meningen binnen de Nederlands Hervormde kerk kregen de leden echter de kans om hun eigen mening met betrekking tot homoseksualiteit te vormen. Deze acceptatie van onderaf zorgde ervoor dat de acceptatie van homoseksuelen langer duurde, maar waarschijnlijk door veel meer leden gesteund werd.¹⁶¹

¹⁶¹ Ibidem.

Hoofdstuk 6. Conclusie

De houding van de bevolking was niet altijd even positief ten opzichte van homoseksualiteit. Eeuwenlang werden homoseksuelen gezien als zondaars die samenzwoeren met de duivel. Naarmate de tijd vorderde werd steeds meer bekend over het aangeboren zijn van homoseksualiteit en kon het zondige plaatsmaken voor het zieke. Met deze gedachte van homoseksualiteit als ziekte wordt steeds meer begrepen dat homoseksuelen niet kiezen voor hun afwijkende geaardheid. Toch zou het nog tot de jaren 60 duren voordat het taboe op homoseksualiteit verdween. Door de steeds grotere bekendheid van wat homoseksualiteit inhield, waar met name het COC een grote rol in speelde, veranderde er tussen de jaren 60 en 2000 veel in de manier waarop met homoseksualiteit omgegaan werd.

De homo-emancipatie kwam goed op gang vanaf de jaren 70. Dankzij de seksuele revolutie en de vrouwenbeweging vonden homoseksuelen de moed om op te komen voor hun eigen rechten. Sinds die tijd zijn er dan ook veel zaken veranderd. Niet alleen werd het artikel dat homoseksuele handelingen verbood (248-bis Sr.) in 1971 afgeschaft, ook kregen homoseksuelen steeds meer rechten. De openstelling van het huwelijk voor paren van hetzelfde geslacht wordt door velen als het sluitstuk van deze emancipatie gezien.

Het gevecht voor gelijke rechten lijkt daardoor grotendeels voorbij. Toch bleek er nog een andere factor van belang voor het gelijkwaardig deelnemen van homoseksuelen aan de maatschappij. Deze factor is de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. Sloot de bevolking zich aan bij de positieve ontwikkelingen in wetgeving, of bleef zij hier verre van? In dit onderzoek is de houding van de Nederlandse bevolking tussen 1967 en 1997 geanalyseerd.

Aan de hand van bevolkingsenquêtes uit de jaren 1967, 1970, 1975, 1980, 1985, 1986, 1987, 1993 en 1997 werd geprobeerd antwoord te geven op de onderzoeksvraag 'In hoeverre verandert de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit tussen 1967 en 1997 en welke factoren spelen hierbij een rol?'. Dit werd onderzocht aan de hand van de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden en de vraag of homoseksuelen zoveel mogelijk vrijgelaten moeten worden bij het invullen van hun leven. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag werden de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, opleiding en religie meegenomen.

De hypothese was dat de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit positiever zou worden tussen 1967 en 1997. Ook werd verwacht dat er een kleine daling in deze stijgende lijn te zien zou zijn aan het eind van de jaren 80. Uit de resultaten bleek inderdaad dat de houding van de Nederlandse bevolking steeds positiever werd. Er vindt een daling plaats van het aantal mensen tussen 1967 en 1997 dat vindt dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden, het percentage is tussen 1967 en 1970 zelfs bijna gehalveerd. En reageerde in 1970 slechts driekwart van de Nederlanders positief op de vraag of homoseksuelen zoveel mogelijk vrijgelaten moesten worden bij het invullen van hun leven, in 1997 was dit gestegen tot bijna de gehele bevolking. Ook de daling in de jaren 80 bleek plaats te vinden, en wel in 1986.

Wanneer gekeken werd naar de achtergrondvariabelen, kunnen verschillende conclusies getrokken worden. De hypothese dat mannen negatiever oordelen over homoseksuelen dan dat vrouwen moet verworpen worden. Wat betreft de stelling dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd moeten worden verschillende mannen en vrouwen niet van elkaar. Eenmalig waren mannen zelfs vaker tegen dan vrouwen. Voor de overige jaren verschilden mannen en vrouwen bij de stelling niet significant van elkaar, wat in strijd is met de hypothese dat mannen negatiever zijn dan

vrouwen ten opzichte van homoseksualiteit. Zowel voor mannen als voor vrouwen nam de positieve houding door de jaren heen toe. Zij wilden dus minder vaak dat homoseksuelen uit de maatschappij verwijderd worden.

Met betrekking tot de vraag of homoseksuelen zoveel mogelijk vrijgelaten moeten worden bij het invullen van hun leven, is geen eenduidig patroon te zien. Mannen reageren op het ene moment negatiever dan vrouwen, maar tegen verwachting in verschillen zij op het andere moment ook hier niet significant van vrouwen.

Er werd daarnaast verwacht dat mannen negatiever op homoseksuele mannen zouden reageren dan dat ze op lesbische vrouwen zouden reageren. Omdat in de vraagstelling in Nederlandse enquêtes geen onderscheid gemaakt tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, maar simpelweg gebruikt gemaakt wordt van het seksneutrale 'homoseksuelen', was een vergelijking op dat gebied niet mogelijk.

Door het verdelen van de respondenten in vier leeftijdscategorieën werd gekeken naar de houding van de respondenten in verschillende leeftijdscategorieën. De verwachting was dat jongeren positiever zouden reageren dan ouderen. In de vier categorieën (0-30 jaar, 31-50 jaar, 51-65 jaar en 66-120 jaar) was in lijn met de hypothese bij zowel de vraag als de stelling een tweedeling tussen de eerste twee en de laatste twee categorieën te zien. De twee jongste categorieën waren positiever ten opzichte van homoseksualiteit dan de twee oudste. Van de laatste twee groepen was met name de groep met de oudste respondenten een stuk minder positief. Door de jaren heen bleef het zo dat ouderen minder positief reageerden op homoseksualiteit dan dat jongeren dit deden. Er was daardoor geen sprake van een generatie-effect, waarbij de positieve houding doorschoof per categorie. Doordat bij alle jaren de categorie 66-120 minder positief oordeelde, was er sprake van een leeftijdseffect. Ouderen lijken hierdoor als conservatiever gekenmerkt te worden, ongeacht hun houding ten opzichte van homoseksualiteit op jongere leeftijd.

Onderzoeken in de VS wijzen uit dat laagopgeleiden negatiever oordelen over homoseksualiteit dan hoogopgeleiden. Voor Nederland werd daarom dezelfde uitkomst verwacht. Uit de onderzochte enquêtes blijkt inderdaad bij zowel de vraag als de stelling dat laagopgeleiden minder positief zijn in hun houding ten opzichte van homoseksualiteit. De reden hiervoor is niet duidelijk, maar kan te maken hebben met het belang van mannelijkheid onder laagopgeleiden. Mannelijkheid is binnen die groep erg belangrijk en een man moet steeds opnieuw bewijzen dat hij mannelijk genoeg is. Doordat homoseksuele mannen niet als echte mannen gezien worden, worden zij als bedreiging gezien voor de eigen mannelijkheid van de heteroseksuele man.

Als laatste werd gekeken naar de veranderende houding van personen met een religieuze achtergrond. De verwachting was dat gelovigen een minder positieve houding zouden hebben ten opzichte van homoseksualiteit dan niet-gelovigen. Deze verwachting bleek gegrond te zijn. Niet gelovigen bleken positiever in hun reactie op de twee gekozen items. Ook werd verwacht dat er verschil zou zijn tussen de reacties van respondenten die verschillende religies aanhangen. Ook deze hypothese bleek juist. Moslims waren het minst positief in hun beantwoording van de vraag.

Daarnaast waren er verschillen tussen de antwoorden van katholieke, Nederlands Hervormde en Gereformeerde respondenten. Van deze drie religies waren de katholieken het meest positief, al kon niet verklaard worden waardoor juist deze groep het meest positief bleek. De positieve houding van de Nederlands Hervormde respondenten kon verklaard worden door ontwikkelingen binnen de gemeenschap met betrekking tot homoseksualiteit. Het erkennen van homoseksuelen als gelijkwaardige mensen bleek hier voornamelijk vanuit de gelovigen zelf te komen. Voor de Gereformeerden daarentegen werd van bovenaf steeds positiever over homoseksualiteit

geoordeeld, maar leek de geloofsgemeenschap zich hier iets minder bij aan te sluiten. Desondanks werd ook de houding van Gereformeerde gelovigen steeds positiever.

Al deze analyses lieten zien dat de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit in de periode 1967-1997 in positieve zin veranderde. Hoewel er in 1986 een kleine terugval in deze positieve verandering te zien was, bleek aids geen factor die een blijvende invloed had op de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. De factoren die een rol speelden in de veranderende houding van de Nederlandse bevolking lagen niet alleen in de achtergrondvariabelen religie, geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Hoewel deze achtergronden van respondenten zeker belangrijk waren, speelde de overheid een belangrijke rol vanaf het moment dat zij zich positief uitging laten over homoseksualiteit. Ook de zichtbaarheid van homoseksualiteit die het COC in samenwerking met de overheid bevorderde had grote invloed op de houding van de Nederlandse bevolking.

Aan de hand van negen bevolkingsenquêtes met daarin een of twee items met betrekking tot homoseksualiteit is antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Toch kunnen er enkele kritische noten met betrekking tot de onderzoeksmethode geplaatst worden. Zo was dit onderzoek afhankelijk van de aanwezigheid van items met betrekking tot homoseksualiteit in bevolkingsenquêtes. Deze aanwezige vragen moesten daarnaast relevant zijn voor de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit. Ook was het nodig dat het gekozen item in elke enquête hetzelfde was, omdat verschillende items een onjuiste vergelijking zouden geven.

Naast deze opmerking over de gebruikte enquêtes, moet ook gekeken worden naar de antwoorden van de respondenten. Niet iedere respondent zal even goed in staat zijn geweest om kritisch naar de eigen antwoorden te kijken. Hierdoor kan het zijn dat er sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven, waardoor de houding die uit de enquêtes naar voren komt niet per se de houding hoeft te zijn die men in de maatschappij aanneemt.

Voor dit onderzoek zijn keuzes gemaakt om bijvoorbeeld de reacties op vragen te onderzoeken in plaats van de vragen zelf. Het zou echter interessant kunnen zijn om te kijken naar vragen met betrekking tot homoseksualiteit die in andere landen, zoals de VS en Groot-Brittannië wel gesteld zijn, maar in Nederland niet. Een onderzoek naar de redenen voor het ontbreken van bepaalde vragen in Nederland zou daarom nog gedaan kunnen worden.

Al met al hoeven homoseksuelen in Nederland niet bang te zijn voor Russische praktijken en worden er geen homoseksuelen van flats gegooid. Hoewel voorlichting nog altijd nodig is, blijken homoseksuelen vooral gewone mensen te zijn die behandeld worden als ieder ander.

Tot slot

Aan alle leuke dingen komt een eind, zo ook aan dit onderzoek. Met veel plezier heb ik mij verdiept in de geschiedenis van homoseksualiteit in Nederland. Hoewel de omgang van Nederlanders met homoseksualiteit me bleef interesseren, viel het schrijven van dit onderzoek me niet altijd mee. Niet alleen het bekende writer's block moest overkomen worden, ook mijn gezondheid liet nogal eens te wensen over.

Graag wil ik mijn begeleider Onno Boonstra bedanken voor zijn enthousiasme vanaf het allereerste begin. Tijdens de afspraken die we tussentijds hadden kreeg ik telkens weer een goed gevoel over het geleverde werk, waardoor ik telkens weer met hernieuwde energie verderging. Ook zijn begripvolle houding wanneer ik wegens gezondheidsredenen iets toch niet voor elkaar had gekregen waardeert ik zeer.

Daarnaast wil ik mijn lieve vriendin Elkie In 't Ven bedanken voor haar niet aflatende steun en onwankelbare vertrouwen dat ik dit onderzoek tot een goed eind zou brengen. Ook alle andere vrienden die me gedurende het schrijven hebben geholpen, met goede raad of simpelweg met gezelschap wil ik graag bedanken.

Nijmegen, 18-6-2015.

Literatuurlijst

Literatuur

Aldrich, R., *Van alle tijden, in alle culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* (Amsterdam 2006).

Alsop, R., Fitzsimons, A. en Lennon, K., *Theorizing gender* (Cambridge 2002).

Boer, J. de, *Meningen over homosexualiteit III 1970-1971* (Amsterdam 1974).

Bos, D., *De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (Den Haag 2010).

Duyvendak, J.W. (red.), *De verzuiling van de homobeweging* (Amsterdam 1994).

Ellis, H., *Sexual Inversion* (1897).

Hekma, G., *Homoseksualiteit in Nederland 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004).

Huijink, W., *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. (Den Haag 2014).

Keuzenkamp, S. (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2006).

Keuzenkamp, S. (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2010).

Keuzenkamp, S. (red.), *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (Den Haag 2011).

Koenders, P., *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996).

Mak, G., *Mannelijke vrouwen, over grenzen van sekse in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1997).

Meilof-Oonk, S., *Meningen over homosexualiteit I 1967* (Amsterdam 1969).

Meilof-Oonk, S., *Meningen over homosexualiteit II 1969* (Amsterdam 1969).

Noordam, D.J., *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995).

Oosterhuis, H., *Homoseksualiteit in katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970* (Amsterdam 1992).

Schuyf, J., *Een stilzwijgende samenzwering* (Amsterdam 1994).

Tielman, R., *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Meppel 1982).

Von Krafft-Ebing, R., *Psychopathia Sexualis* (1886).

Artikelen

Brewer, P.R., The shifting foundations of public opinion about gay rights, in: *The Journal of Politics* vol. 65, nr 4 (Wisconsin 2003) 1208-1220.

Clements, B. en Field, C.D., Public opinion toward homosexuality and gay rights in Great Britain, in: *The Public Opinion Quarterly* vol. 78 (Oxford 2014) 523-547.

Herek, G.M. & Glunt, E.K., Interpersonal contact and heterosexuals' attitudes toward gay men: results from a national survey, in: *The Journal of Sex Research* vol. 30, nr 3 (z.p. 1993) 239-244.

Herek, G.M., Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: correlates and gender differences, in: *The Journal of Sex Research* vol 25, nr 4 (z.p. 1988) 451-477.

Loftus, J., America's liberalization in attitudes toward homosexuality, 1973 to 1998, in: *American Sociological Review* vol. 66 (z.p. 2001) 762-782.

Meerendonk, B. van de, *Attitudes toward homosexuality. The Netherlands 1966-2000* (ongepubliceerd 2003) 1-19.

Oosterhuis, H., 'Treatment as punishment: Forensic psychiatry in The Netherlands (1870-2005)' in: *International Journal of Law and Psychiatry* 27 (2014).

Yang, A.S., Attitudes toward homosexuality, in: *The Public Opinion Quarterly* vol. 61, (Oxford 1997) 477-507.

Internetpagina's

<http://www.coc.nl/jong-school/inspectie-gaat-toezien-op-verplichte-voorlichting> (geraadpleegd 30-3-2015).

http://www.dbnl.org/tekst/schu069welv01_01/schu069welv01_01_0016.php (geraadpleegd 17-6-2015).

<https://easy.dans.knaw.nl/ui/home> (geraadpleegd 28-3-2015).

<http://jw.juridischwoordenboek.com/contentDefinition.asp?termRechtsgebiedId=1009398> (geraadpleegd op 15-4-2015).

<http://www.lifelongadoptions.com/lgbt-adoption/lgbt-adoption-statistics> (geraadpleegd 10-6-2015).

<http://www.mdra.nl/nieuws/amsterdams-onderzoek-homogeweld> (geraadpleegd 15-6-2015).

<http://mens-en-samenleving.infonu.nl/sociaal/113288-anti-homowetgeving-rusland.html> (geraadpleegd 4-6-2015).

<http://nieuws-uitgelicht.infonu.nl/dier-en-natuur/13451-homoseksualiteit-bij-dieren.html>

(geraadpleegd 4-6-2015).

<http://www.nrc.nl/nieuws/2013/03/26/het-homohuwelijk-in-de-vs-een-lange-weg-vol-juridische-haarkloverij/> (geraadpleegd 10-6-2015).

<http://www.ouders.nl/artikelen/lesbisch-of-homo-ouderschap> (geraadpleegd 15-4-2015).

http://psychology.ucdavis.edu/faculty_sites/rainbow/html/atlg.html (geraadpleegd 9-6-2015).

http://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Acceptatie_van_homo_seksualiteit_Homo (geraadpleegd 17-4-2015).

<http://www.theperfectwedding.nl/artikelen/190/het-homohuwelijk> (geraadpleegd 4-6-2015).

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/3799285/2014/11/27/Fatale-steniging-homo-s-in-Syrie-door-IS.dhtml> (geraadpleegd 4-6-2015).

<http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/de-grote-vrouwelijke-revolutie~a3387150/> (geraadpleegd 15-6-2015).

<http://www.wetrecht.nl/rechtspersoon/> (geraadpleegd op 15-4-2015).

http://nl.wikipedia.org/wiki/Sectie_28 (geraadpleegd 10-6-2015).

<http://www.winq.nl/2014/09/homo-favoriete-scheldwoord-op-school/> (geraadpleegd 30-3-2015).

Gebruikte enquêtes:

Meningen over homoseksualiteit 1967: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-kdk-oea](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-kdk-oea)

Meilof-Oonk, S., Stichting tot bevordering sociaal onderzoek minderheden; *Meningen over homosexualiteit I 1967* (Amsterdam 1967).

Culturele Veranderingen 1970-1985: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-qpg-e1h](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-qpg-e1h)

Middendorp, C.P. *Culturele Veranderingen in Nederland 1970-1985 en 1975-1980, cumulatief - CV'70'85 en CV'75'80* (Rotterdam).

Culturele Veranderingen 1980: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-5ko-v96](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-5ko-v96)

Middendorp, C.P., *Culturele Veranderingen in Nederland 1980 - CV'80* (Den Haag 1980).

Culturele Veranderingen 1985: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-iu2-ojl](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-iu2-ojl)

Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1985 - CV'85* (Den Haag 1985).

Culturele Veranderingen 1986: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-vea-bvg](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-vea-bvg)

Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1986 - CV'86* (Den Haag 1986).

Culturele Veranderingen 1987: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-w6j-cf7](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-w6j-cf7)

Nauta, A.N., *Culturele Veranderingen in Nederland 1987 - CV'87* (Den Haag 1987).

Culturele Veranderingen 1993: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-9fr-9gg](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-9fr-9gg)
Becker, J.W., *Culturele Veranderingen in Nederland 1993 - CV'93* (Den Haag 1994).

Culturele Veranderingen 1997: Persistent identifier: [urn:nbn:nl:ui:13-ksm-ulm](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:nl:ui:13-ksm-ulm)
Becker, J.W., *Culturele Veranderingen in Nederland 1997 - CV'97* (Den Haag 1997).